

Resmî Tarih Yazımı Eleştirisinde Bürokrasi Mefhumu

The Notion Of Bureaucracy in the Criticism of Official Historiography

Aydoğan Kutlu *

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu
Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü,
Kastamonu, Türkiye.
ORCID No: 0000-0002-8462-2610

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Aydoğan Kutlu
Kastamonu Üniversitesi İİBF Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Kastamonu, Türkiye.
E-posta/E-mail:
aydogan.kutlu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.09.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
02.10.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
10.10.2023
Kabul/Accepted: 15.10.2023
Yayınlanma/Publication: 25.10.2023

Atıf/Citation:
Kutlu, Aydoğan "Resmî Tarih Yazımı
Eleştirisinde Bürokrasi Mefhumu"
*Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve
Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 30,(2023),
28-47

ÖZ

Tarih yazımı her zaman siyasal meşruiyet sorunuyla ilişkili olmuştur. Bu yüzden resmî tarih yazımları belirli siyasal tutumları veya çıkarları haklılaştırırken, ona karşı kesimler de alternatif bir tarih yazımı geliştirmeye çalışmışlardır. Türkiye'de 1980'den sonra gelişen Post-Kemalist literatür, resmî ideolojiyle mücadele ederken aynı zamanda tarih yazımı geleneğini de sorgulamıştır. Bu bağlamda gelişen eleştirel tarih yazımı içinde bürokrasi kavramı, önemli ve kritik bir konuma sahiptir. Zira bu eleştirel tarih yazımı yaklaşımı Kemalizm'i bürokrasiyle özdeşleştirmiş, Osmanlı'dan beri devam eden özgün bir yönetim modelinin aktörü olarak görmüş ve toplumu tahakküm altına alıp toplumsal sınıfların gelişmesine engel olmakla suçlamıştır. Resmi tarih yazımına yönelik bu eleştiri, bürokrasinin halesini dağıtmakta başarılı olsa da, Türkiye'nin asırlık kalkınma ve demokratikleşme problemlerinin bürokratik tahakkümden kaynaklandığına dair basit ve indirgeyici söylemin doğru olmadığı giderek daha net ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazımı, Bürokrasi, Modernleşme Kuramı, ATÜT, Patrimonyalizm, Merkez-çevre

ABSTRACT

Historiography has always been related to the question of political legitimacy. Therefore, while official historiography justifies certain political attitudes or interests, opposing groups have tried to develop an alternative historiography. Post-Kemalist literature, which developed in Turkey after 1980, questioned the historiographical tradition at the same time as it struggled against the official ideology. In this context, the concept of bureaucracy has an important and critical position in critical historiography. This is because this critical historiographical approach identified Kemalism with the bureaucracy, saw the bureaucracy as the actor of a unique model of governance dating back to the Ottoman Empire, and accused it of dominating society and preventing the development of social classes. While this critique of official historiography has been successful in dispelling the aura of bureaucracy, it has become increasingly clear that the simplistic and reductive narrative that Turkey's age-old problems of development and democratization stem from bureaucratic domination is not true.

Keywords: Historiography, Bureaucracy, Modernization Theory, Asiatic Mode of Production, Patrimonialism, Center-periphery

Giriş

Yalnızca olguları yansıtan, nesnel bir tarih yazımı, özellikle Ranke'nin nüfuzuyla belirli bir dönem tarih biliminin temel paradigması olsa da; Carr'ın isabetle vurguladığı üzere, yorumdan azade bir tarih yazımından bahsedebilmek mümkün değildir. Zira belirli bir devrin gelişmelerine hangi olguların etkide bulunduğu, bunların etki dereceleri ve birbirleriyle ilişkileri, zorunlu olarak tarihçinin "seçimine" dayanacaktır.¹ Tarihçinin bu tercihi de, kendi bilimsellik anlayışı, dünya görüşü, kişiliği, sınıfsal konumu, yaşadığı zamanın koşulları gibi unsurların etkisi altında biçimlenecektir. Bu hususu daha anlaşılır kılmak için Carr, bir benzetme yapar: Tarihçinin olguları, tıpkı bir balıkçının tablasındaki balıklara benzetilebilir. Tarihçi onları alır, götürür, pişirir ve sunar. Ancak aynı metafor içinde daha dikkatli düşünülürse, balıkçının balık tutmak için nereye gideceği, nasıl bir olta kullanacağı, hangi tür balıkları tutacağı, bunları tavaya nasıl dizip pişireceği birer tercih konusudur.² Carr'ın bu veciz örneği, tek bir tarihçinin çalıştığı konuda olgularla ve nedenlerle nasıl uğraştığını ve açıklamalar geliştirdiğini anlamak açısından yararlıdır. Öte yandan meselenin bir de meslekten tarihçileri aşan, siyasal liderlerin, partilerin, akımların ve kitlelerin tarih tasavvurunu ve tahayyülünü belirleyen bir yönü de bulunmaktadır.

Gerçekten tarih, belirli siyasal güçlerin kendilerini akıp giden zaman içinde sabit bir yere konumlamak, bu yer aracılığıyla eylemlerini meşrulaştırmak, belirli bir gelecek perspektifi sunmak ve kitleleri buna ikna etmek için bir referans kaynağıdır. Bu referansların kendi içinde tutarlı bir söyleme ve anlatıma dönüşerek kitleler üzerinde inandırıcı ve harekete geçirici hale gelmesiyle tarihin ideolojik bir araç biçimini aldığı söylenebilir. Bu ideolojik tarih anlatımı, devlet ve/veya egemen sınıflar eliyle işlenip çeşitli propaganda araçlarıyla siyasal toplumsallaşma için kullanılıyorsa resmi tarih ideolojisinden, buna karşın toplum içindeki belirli bir etnik, dinsel, cinsel, sınıfsal kimlikten kimseler tarafından, kendi siyasal önceliklerini ve çıkarlarını temel alarak oluşturulup sunuluyorsa karşı-tarih veya gayri resmi tarih ideolojisinden bahsedilebilir³. Tarihin bu biçimde ideolojik bir araç olarak kullanımı (oranları değişse de) hemen her ülke için geçerlidir. Örneğin ABD'nin istisnacılığı (*exceptionism*) ve kendine attığı yarı-dinsel misyon, belirli bir ABD tarihi okumasına dayanır.⁴ Yine 18. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına dek etkinliğini sürdürmüş olan İngiliz Whig tarih yorumu, İngiliz tarihinin Protestan ve özgürlükçü kesimlerin öncülüğünde, Magna Carta'dan refah devletine dek tedrici bir ilerleme ile anayasal hakların gelişimini sürdürdüğünü vurgular.⁵ Whig tarih yorumu, Whig Partisi'nin (Liberallerin) dünya görüşünün ve siyasal çıkarlarının, tarih okumasıyla kaynaşmasının iyi bir örneğidir. Öte yandan tarih yazımının daha tartışmalı ve bu yüzden de resmi-gayri resmi biçimleri arasındaki rekabetçi örnekleri, büyük tarihsel

¹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. M. G. Gürtürk, İletişim, İstanbul, 2003, s. 15-17.

² Carr, *age*, s. 16, 28.

³ Resmi ve gayri resmi tarih kavramları, tanımlanmak yerine genellikle işlevleri ve araçları üzerinden açıklanmaktadır. Öte yandan bu açıklamalar kolaylıkla iyi-kötü karşıtlığına kayabilmektedir. "İki tür tarih vardır: 'Resmi' ve 'gayriresmi'... Bir ülkede hangi yönetim işbaşındaysa, orada okunan ve yürürlükteki tarihler 'resmi'dir. Bunlarda işbaşındakiler övülür, üzerlerine toz kondurulmaz. (...) Oysa 'gayriresmi tarih' ve yazarı, 'gerçek haklı'nın yanında ve emrindedir. (...) Gayriresmi, sıfatını taşıyan 'gerçek tarih'tir' O. Gazi Aşıroğlu, *Gayri Resmi Tarih*, Burak Yayınevi, İstanbul, 1992. Karş. için bkz. "Resmi tarih, hâkim sınıfların bilinmesini istediği tarihtir. Tarihin, geçmişte yaşanmış olanın iktidar sahiplerinin ihtiyaçları doğrultusunda kurgulanmış versiyonudur. (...) Resmi tarih, yalan, tahrifat, yok saymaya, adıyla çağırılmaya, sansür ve otosansüre dayanan bir tarih versiyonudur. Toplumsal bellek, egemen sınıfların ihtiyacına cevap verecek şekilde yeniden kurgulanır. Dolayısıyla genç nesillere öğretilen tarih 'gerçek tarih' değil ismarlama üzerine üretilmiş bir tarih versiyonudur". Fikret Başkaya, "Neden Resmi Tarih?", ed. F. Başkaya *Resmi Tarih Tartışmaları-2* içinde, Özgür Üniversite, Ankara, 2009 (7-15), s. 7. Bu açıklamalar, resmi tarihin propagandaya dönük ideolojik yönünü haklı olarak vurgularken aşırıya gitmekte, pozitivist bir varsayımın resmi tarihin dışında bir yerlerde bir "gerçek tarihin" var olduğunu varsaymaktadırlar. Oysaki tarih (yukarıdaki Carr alıntısında değinildiği gibi) bir olguların seçimi, sıralanması ve yorumlanması meselesidir. Bu yüzden resmi tarih kadar gayri resmi tarihin de bir yoruma dayalı olduğu unutulmamalıdır. Aksi takdirde tarih hesaplaşması, kolaylıkla iyilerle kötüler arasında mitolojik bir çatışmaya dönüşebilir.

⁴ Ian Tyrrell, "American Exceptionalism in an Age of International History", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 4, 1991, ss. 1031-55.

⁵ Whig tarih yorumu hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Christopher Torr, "The Whig Interpretation of History", *South African Journal of Economics and Management Sciences (SAJEMS)*, Vol. 3, No. 1, ss. 52-58. Bununla birlikte bu konudaki temel referans kaynağı, Butterfield'in klasikleşmiş eseridir: Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, Pelican Books, Londra, 1973 [ilk basım 1931].

çalkantılar yaşayan ve buna bağlı olarak derin siyasal bölünmeler görülen ülkelerde gelişmiştir. Fransız Devrimi'nin yorumlanması, ulus-devletin kuruluşu gibi temel meseleler, Fransız ve Alman tarih yazımının biçimlenmesinde belirleyici etmenddir. Bu tarih yazımı gelenekleri, özellikle romantik, idealist, pozitivist ve tarihselci yorumlarıyla Türk resmi tarih anlayışının oluşumunda da etkili olmuştur.⁶

Resmî tarih anlayışının gelişimi, meşruiyet arayışıyla ilişkilendirilir ve özellikle yeni kurulan bir ulus-devletin milliyetçi bir perspektifte kendini haklılaştırması ihtiyacına dayandırılır.⁷ Türkiye'de bu misyon, daha çok Kemalist tek-parti yönetiminin kuruluşu bağlamında tartışılmış ve resmî tarihin eleştirisi de Post-Kemalist eleştiriler içinde gelişmiştir. Öte yandan bu bağlam içinde tartışmanın eksenini, ulus-devletin meşruiyetinden Türkiye'nin demokratikleşememesine, daha doğrusu Türkiye'de demokrasinin pekişememesine kaymıştır.⁸ Bu çerçevede içinde bu çalışma, resmî tarih anlayışının eleştirisi bağlamında Türkiye'de bürokrasinin tarihsel konumunun demokrasinin pekişememesinde neden ve nasıl etkili olduğuna ilişkin görüşleri değerlendirecektir. Bu bağlamda önce bürokrasinin ne olduğu, kavramın farklı anlamları birbirinden ayrıştırılarak incelenecektir. Ardından resmî tarih yazımı eleştirisinde özellikle bürokrasiyle ilgili temel savların arka planındaki kuramsal yaklaşımlar ve siyasal gelişmeler irdelenecektir. Son bölümde ise, Türkiye tarihindeki bürokrasi eleştirisinin başlıca temaları tartışılacaktır.

I. Bürokrasi Nedir? Bir Sınıf mı, Bir Aygıt mı Yoksa Bir Zümre mi?

Resmî tarih eleştirisi içinde bürokrasiye dair öne çıkan görüşleri incelemeye geçmeden önce, bürokrasi kavramına ve olgusuna yakından bakmak, bu görüşleri değerlendirmek bakımından yararlı olabilir. Bürokrasi sözcüğünün ilk kez Fransa'da, dönemin önemli iktisatçılarından Vincent de Gournay tarafından ortaya atıldığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Sözcük, iki sözcüğün birleşimine dayanır: Dönemin devlet memurlarının üzerinde çalıştığı çuha kaplı masaları (ve giderek odaları) anlatan Fransızca *bureau* (büro) ile Yunanca iktidar veya yönetim anlamında kullanılan *kratos*'un kaynaştırılmasıyla *bureaucratie* (bürokrasi) yani "büroların yönetimi/iktidarı" olarak türetilmiştir.⁹ Dolayısıyla kavramın etimolojisinden çıkan ilk anlam, "memurların yönetimidir". Öte yandan memurların yönetiminin hantal, verimsiz, kuralcı vb. olumsuz çağrışımları, bürokrasinin de "verimsizlik ve kötü yönetim" ile özdeşleştirilmesine yol açmıştır.¹⁰ Bürokrasinin nötr bir kavram olmamasının; halk dilinde olumsuz bir çağrışımla kullanılmasının kaynağında bu husus yatar. Kavramın çok farklı anlamlara gelmesinin ilk nedeni budur. Bununla birlikte bürokrasinin bilimsel anlamı, modernleşme ve kapitalizmle birlikte gelişen yeni bir otorite biçimine ve örgütlenme tarzına karşılık gelir. Özellikle Weber'in katkılarıyla gelişen bu anlam, işbölümüne, yetki ve sorumlulukların hiyerarşik olarak bölünmesi, düzenlenmesine, yazılı kurallara, gayrişahsiliğe ve biçimselliğe dayanır.¹¹ Bürokrasinin üstünlüğü, kişisellikten ve keyfilikten arındırılmış, süreklileşmiş, gizlilik içinde işleyen, dosyalar halinde tasnif edilmiş bir uzmanlık bilgisinden gelmektedir.¹² Weber'in kuramında bürokrasinin özünü oluşturan yasal-ussal (hukuki ve rasyonel) otorite, geleneksel ve karizmatik otoritelerle karşıtlık

⁶ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim, İstanbul, 2011, s. 22.

⁷ Ersanlı, *age*, s. 67; Suavi Aydın, "Resmî Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmî Tarihte Mitlerin Kaynağı", ed. F. Başkaya, *Resmî Tarih Tartışmaları* içinde, Özgür Üniversite, Ankara, 2008, (43-83), s. 43.

⁸ İlker Aytürk ve Berk Esen, "Önsöz", der. İ. Aytürk ve B. Esen *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim, İstanbul, 2022, (7-21), s. 10-11.

⁹ Nermin Abadan, *Bürokrasi*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1959, s. 7-8.

¹⁰ Bilal Eryılmaz, *Bürokrasi ve Siyaset*, Alfa, İstanbul, 2008, s. 9.

¹¹ Eryılmaz, *age*, s. 7. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. T. Parla, Deniz, İstanbul, 2009, s. 314 vd. Michael Albro, *Bureaucracy*, Pall Mall Press Ltd, Londra, 1970, s. 37, 43-44.

¹² Weber, *age*, s. 332.

içindedir ve modern toplumun asli yönetim modelini oluşturur. Dolayısıyla bürokrasinin ikinci (bilimsel-sosyolojik) anlamı, modern toplumu devindiren rasyonel örgütlenmedir. Üçüncü olarak bürokrasi, daha spesifik biçimde devletin yönetimini yani kamu yönetimini karşılar. Burada özel sektör yönetiminden farklı bir biçimde işleyen ve merkezi yönetimle yerel yönetimleri içeren kamu kurumları ve onlarla ilişkili hususlar kastedilir. Öte yandan ilk değinilen “memurların yönetimi” anlamı da kendi içinde çatallanmaktadır. Memurların yönetimi, tek tek memurların prosedür gereği kamu gücünü kullanarak işlem veya eylemde bulunmalarını ifade ettiği gibi; bir de bir zümre oluşturacak biçimde kamu görevlileri topluluğunun, topluma siyasal olarak egemen olması anlamı vardır. Yani memurların mevzuata göre yönetmeleri ile siyaseten oligarşik bir elit oluşturarak hüküm sürmeleri, mahiyeti bakımından birbirinden farklı iki tür “memurların yönetimi”ne karşılık gelir¹³. Toparlamak gerekirse, bürokrasi kavramının karşılık geldiği anlamlar, i) verimsiz ve kötü yönetim, ii) rasyonel olarak örgütlenmiş ve hukuka göre devinen bir toplum biçimi, iii) bu son anlama göre daha dar anlamda yasal-ussal otoriteye göre işleyen örgütlenme modeli, iv) özel sektörün karşısında hususen kamu yönetimi, v) memurların mevzuata göre yönetimi ve son olarak vi) memurların zümresel hâkimiyeti olarak özetlenebilir¹⁴. Bu farklı anlamların birbirinden ayrıştırılması, tarihsel ve sosyolojik açıdan bürokrasiden ne kastedildiğini somutlaştırmak bakımından önem taşımaktadır. Zira bürokrasinin farklı çağrışımları birbirinden ayrıştırılmadığı sürece ortak bir tartışma zemininde buluşmak mümkün olmayacaktır.

Yukarıda somutlaştırılan anlamları tarih yazımında daha doğrusu resmi ideoloji tartışmalarında işlevselleştirebilmek için iki soru aracılığıyla konuyu açmak gerekmektedir. Bu sorular, bürokrasi tarih-üstü bir olgu mudur yoksa modern toplumun bir unsuruna mı karşılık gelmektedir ve bürokrasi adıyla işaretlenen sosyolojik yapı tam olarak nedir biçiminde ifade edilebilir.

İlk soru açısından, sosyoloji tabanlı çözümlerlerin bürokrasiyi modern bir olgu olarak gördükleri söylenebilir. Bürokrasinin toplumsal anlamının ve işlevinin incelenmesinde öncü olan Marksist ve Weberci yaklaşımlar onu yeni koşulların ürünü olarak görmüş ve ardıl literatür de bu çizgide gelişimini sürdürmüştür. Marksist yaklaşıma göre bürokrasi, hem kapitalizmin bir ürünü hem de onun varlığını sürdürmesinde önemli bir etmendir. Kapitalizmle birlikte sermayenin etkinliğine dayanan ekonominin, uzmanlaşma bilgisinin ve teknolojiye sürekli atılımın ortaya çıkması, bürokrasinin gelişebileceği koşulları yaratmıştır. Gerçekten, para ekonomisinin mal takasına dayalı aynî ekonominin yerini alması, farklı konularda uzmanlığa dayalı bir işbölümünün oluşması ve yeni ulaşım ve iletişim teknolojileriyle merkezî yönetimin etkinliğinin artırılması bürokrasinin varlığı açısından temel gelişmeler olmuştur. Öte yandan Marksist anlayışa göre bürokrasi, aynı zamanda egemen sınıfların toplum üstündeki tahakkümünün yeniden üretilmesinde ve sürdürülmesinde kritik bir role sahiptir. Bürokrasi, egemen sınıfların çıkarlarını toplumun ortak çıkarı biçimine sokarak ve tahakkümü dolaylıya gizemleştirerek bu işlevi yerine getirir. Bürokrasinin bu işlevi sağlayabilmesi için belirli bir biçimde örgütlenmesi gerekir. Bu bakımdan bürokrasinin, i) seçimlik olmayan yani azledilemeyen ve siyaseten sorumlu tutulamayan dolayısıyla kitlelerden bağımsız, ii) sabit ve görece yüksek bir gelir sayesinde çeşitli maddi ayrıcalıklara sahip ve iii) toplumu yönetmeye özgülenmiş bir grup olarak

¹³ Albrow, *age*, s. 91, 99.

¹⁴ Karş. için bkz. Albrow, *age*, s. 84-105 ve Eryılmaz, 2008, s. 7-18 ve Ferda Koç, “Türkiye’de Bürokrasi Geleneğinin Anlamlandırılması ve Bürokratik Dönüşüm”, ed. Ş. Karabulut, *Ulusal ve Küresel Ölçekte Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Konuları* içinde, Ekin, Bursa 2022, (1-16), s. 3-5.

toplumdan ayrılan ve özel bir kültüre sahip olması gerekir.¹⁵ Bu üç özellik, bürokrasiyi toplumun üstünde, teknik uzmanlığa dayalı ve ayrıcalıklı bir zümre haline getirdiği gibi, demokrasiyle de karşıtlık içine sokar. Bu yüzden Marksistler, kuramsal olarak, devrimin başarısı için bürokrasinin ilgasını savunurlar. Bunun için 1871 Komün deneyiminden itibaren, kuvvetler ayrılığının ortadan kaldırılarak tüm yetkilerin emekçi sınıftan oluşan bir meclise devrini, kamu görevlilerin maaşlarının işçi ücretleriyle eşitlenmesini ve kamusal makamlara gelişin ve azlin seçimlerle gerçekleştirilmesini savunmuşlardır.¹⁶ Kısacası, Marksist anlayışa göre bürokrasi, burjuva devletin ayrıcalıklı görevlilerden oluşan süreklileşmiş örgütlenmesidir.¹⁷

Max Weber de bürokrasiyi, tarih içinde bir kural değil istisna olarak görür. Fetih imparatorluklarında ve feodal devlet yapılarında yönetim işleri sabit kamusal otoriteler biçiminde değil, hükümdarın yakın arkadaşları ve saray hizmetkârları aracılığıyla yürütülmüştür.¹⁸ Bu bakımdan Weberci yaklaşım da bürokrasinin doğuşu ile kapitalizmin gelişimi arasında yakın bir ilişki kurar. Weber'e göre para ekonomisinin gelişmesi, bürokratik yönetimin süreklileşmesi açısından temel koşullardan biridir. Zira para ekonomisi, kamu görevlisinin geçimini yaptığı işten çıkarmak yerine düzenli bir maaşa bağlayarak hizmete mahsus eşya ile özel mülkiyet ayrımını kurmak ve işin gayrişahsileşmesini sağlayarak memuriyeti bir mesleğe dönüştürmek için zorunlu bir adımdır.¹⁹ Ancak Weber'e göre bürokrasinin doğuşu ile kapitalizmin gelişimi arasındaki ilişki, tek yönlü bir neden-sonuç ilişkisinden daha çok, çok-boyutlu bir etkileşim içinde biçimlenmiştir.²⁰ Weberci yaklaşım, bürokrasiyi iktisadi gelişmelerin doğrudan sonucu olarak değil, bu iktisadi gelişmelerle birlikte tezahür eden sosyolojik olguların bağıntıları içinde değerlendirir. Bu bakımdan toplumsal hareketliliğin ve karmaşıklığın artması, belirli ve öngörülebilir kurallara göre işleyen, teknik uzmanlığa göre farklılaşmış bir örgütsel yapıyı gerekli kılmıştır. Bu yapı, meşruiyetini akıldan ve önceden düzenlenmiş kurallardan aldığı için tüm modern toplum için yasal-ussal otorite kılavuz ilke olmuştur. Kiliseden sivil bürokrasiye, ordudan siyasal partilere dek pek çok kurum ve örgüt bürokratik olarak örgütlenmiştir. Zira bürokrasi, diğer yönetim örgüt ve tarzları karşısında mekanik bir üstünlüğe sahiptir. Gayrişahsi, merkezi, hızlı, kesin, gizli ve sürekli bir yönetimi mümkün kılar.²¹ Weberci yaklaşım bürokrasiyi somut bir örgütten tümevarım yöntemiyle değil, olması gerekeni yansıtan bir ideal tip üzerinden çözümler. Bunun için de bürokrasiyi tanımlayan belirli normatif ilkeler sıralanır. Buna göre, i) Görev ve faaliyetler, önceden belirlenmiştir ve yasa, kural veya idari karara bağlı olarak yürütülür. ii) Görevlerin yerine getirilmesi için gerekli yetkilerin sınırları kesin biçimde belirtilmiştir. iii) Örgüt içinde yetki ve görevler, muntazam biçimde, gayrişahsi bir hiyerarşi ve makamlar silsilesi içinde dağıtılmıştır. iv) Ast-üst ilişkisi, kişisel yakınlıklara veya hoşnutsuzluklara göre değil, hukuki ve gayrişahsi makamlar arasında kurulur ve işletilir. v) Her tür idari kural, karar ve işlemler yazılı evraklar üzerinden düzenlenir ve dosyalanarak saklanır. vi) Uzmanlığa dayalı işbölümünün aksamadan işleyebilmesi için özel bir eğitim görmüş ve sınavla göreve kabul edilmiş memurlara ihtiyaç vardır.²²

¹⁵ Kurthan Fişek, "Bürokrasi Üzerine", çev. R. Aydın ve M. Çakır, der. R. Aydın ve L. Demirelli *Das Yönetim* içinde, Nota Bene, İstanbul, 2016, (21-48), s. 25.

¹⁶ Fişek, *age*, s. 45.

¹⁷ Marksist bürokrasi eleştirisini 19. yüzyılın genel tartışmalarıyla ilişkilendirerek ele alan bir çalışma için bkz. Martin Krygier, *Marxism and Bureaucracy*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Danışman: ?, Australian National University, ?, 1979.

¹⁸ Weber, *age*, s. 314.

¹⁹ Weber, *age*, s. 324-26.

²⁰ Kurthan Fişek, *Yönetim*, Kilit, Ankara, 2012, s. 45.

²¹ Weber, *age*, s. 332.

²² Abadan, *age*, s. 55-57; Fişek, *age*, s. 109-10.

Marksist ve Weberci yaklaşımlar gibi, ardıl yaklaşımlar da bürokrasiyi çağdaş koşulların bir ürünü olarak görmüşlerdir. Bunlar içinde özellikle modernleşme yaklaşımı, köklerini Weberci yaklaşımdan alarak fakat Weberci bürokrasi ideal tipini az gelişmiş ülkelerin koşullarına göre güncelleyerek özellikle 20. yüzyılın 2. yarısında etkili olmuştur. Batı tipi bürokrasi-az gelişmiş ülke bürokrasisi ayırımına dayanan modernleşme kuramı, az gelişmiş ülkelerde iktisadi gelişmişlik, toplumsal farklılaşma, davranış ve kültür farklılıkları nedeniyle, görünüşte sağlanan yapısal ve kurumsal benzerliklerin işleyişe yansımadığını vurgular. Mamafih bu toplumlarda bürokrasi, Batılı örneğinden ne kadar eksik olursa olsun, modern sınıfların (burjuvazi ve işçi sınıfı) yokluğunda toplumsal dönüşümü üstlenecek toplumsal aktör olarak görülmüştür. Özellikle kalkınmanın planlanıp yürütülmesi, 1980'lere kadar bürokrasinin tasarrufuna bırakılmıştır.²³

Bürokrasinin tarih-üstü bir anlamı olduğunu savunanlar, daha çok tarihçi yaklaşımlar ile kısmen Weberci yaklaşım olarak görülebilir. Burada temel sav, Tunç ve Demir Çağı'ndan itibaren gelişen Yakındoğu imparatorluklarında bir yönetim tekniği olarak bürokrasinin var olduğudur. Örneğin McNeill'e göre Hammurabi zamanından itibaren gücünü makamından alan idarecilerin egemenliği başlamış; bu örgüt Asurlarca ve Perslerce benimsenmiştir. Geniş yetkili eyalet valiliği altında olsa ve yerel geleneklerle sınırlansa da mali ve yargısal konularda etkin olmuştur.²⁴ Tarih-üstü bürokrasi savına Weberci destek, patrimonyal bürokrasi kavramından gelmiştir. Weber, Ortadoğu ve Çin imparatorluklarında makama atamayla gelen, belirli bir özel eğitimden geçmiş bir tür "ilkel" bürokrasinin varlığını kabul etmektedir. Burada hükümdarın kontrolünde şahsi bir idari memurlar topluluğu aracılığıyla yönetim sürdürülmektedir²⁵. Patrimonyalizm bahsinde konumuz açısından asıl önemli husus, patrimonyal ve modern bürokrasi arasındaki ilişkidir. Aşağıda ele alınacağı üzere, resmi tarih yazımı eleştirisinde bu ilişki bir süreklilik olarak ele alınarak tarih-üstü bir bürokrasi mefhumu ortaya konulmaktadır.

İkinci sorunun yanıtı, aslında dağınık olarak ilk soruda ortaya çıkmıştır. Burada bir toparlama yapmak yeterli olacaktır. Weberci ideal tip bakımından bürokrasi, uzmanlık bilgisine dayalı olarak iş yapan bir *yönetim aygıtıdır*. Toplumun karmaşılaşması, rutin işlerin görülmesi için böylesi bir yapıyı gerekli kılmıştır. Öte yandan farklı ülkelerde bürokrasinin fiili durumu, normatif ilkelerden çeşitli noktalarda sapma gösterebilir. Bu sapmalar, istisnadan çok kural halini aldıkça bürokrasinin toplumdan özerkliği giderek bağımsızlığa ve hatta egemenliğe dönüşür. Özellikle modernleşme kuramı, az gelişmiş ülkelerde bürokrasinin siyasal efendilerinden (kral, sultan vs.) özerkleşirken toplum içinde bürokrasinin gücünü dengeleyebilecek başka siyasal grupların yokluğunda *bir zümre olarak* toplum üstünde tahakküm kurabileceğini vurgular.²⁶ Bağımlılık kuramı da, kapitalist dünya sistemi içinde merkez ülkelerin çevre ülkeleri iktisadi olarak tabi kılarken bürokrasi üzerinden ilişki kurduğunu ve bu ülkelerde bürokrasinin bir tür otokolonizasyon (kendi kendini sömürgeleştirme) aracı olarak işlev gördüğünü belirterek modernleşme kuramını tamamlar. Öte yandan bağımlılık kuramı, daha çok Marksizm'den esinlenmiştir ve Marksist yaklaşım da bürokrasiyi halktan-emekçilerden özerk ama burjuvaziye tabi, hatta onun bir aracı olan bir

²³ Gencay Şaylan, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, V Yayınları, Ankara, 1986, s. 39-40; Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Sosyal Bilimler Demeği Yayınları, Ankara, 1973, özellikle s. 118 vd. ve Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılma Politikaları 1980-1995*, İmge, Ankara, 2015, s. 33 vd.

²⁴ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. A. Şenel, İmge, Ankara, 2001, s. 98-99.

²⁵ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. B. Akın, Adres, Ankara, 2005, s. 62.

²⁶ Heper, *age*, s. 86; Şaylan, *age*, s. 61.

zümre biçiminde görür.²⁷ Bürokrasinin *bir sınıf ya da ikame-sınıf olduğu* görüşü, daha çok az gelişmiş ülkeler bağlamında gündeme gelir. Batı dışı imparatorluklarda geniş köylü kitleleri dışında örgütlü tek yapı olan bürokrasi ile modernleşme sürecinde az gelişmiş ülkelerde modern toplumsal sınıfların yokluğunda bürokrasi, bir sınıf gibi hareket edebilir. Özellikle kalkınma politikalarındaki yürütücü işlevi, iktisadi çıkarlarla daha sıkı donatarak bu sınıfsal konumu güçlendirebilir. Ancak üretim sürecinde doğrudan etkinliğinin olmaması, her zaman bürokrasinin kendi başına bir sınıf olduğu savını zaafa uğratmıştır.

II. Resmî Tarih Yazımı Eleştirisinin Düşünsel Kaynakları ve Siyasal Nedenleri

Resmî tarih yazımı eleştirisi, tarih bilimi içinde rakip ekoller arası bir akademik tartışmayla doğmamıştır. Bunun yerine, siyasal olayların biçimlendirmesi altında, belirli düşünsel anlayışların yakınsamasıyla gelişen ve artık Post-Kemalist çalışmalar olarak adlandırılmaya başlayan akımın içinde peyda olmuştur. Dolayısıyla resmi tarih yazımının eleştirisini anlamak için hem siyasal konjonktürü ve gelişmeleri hem de ilgili dönemin entelektüel tartışmalarını birlikte dikkate almak gerekir.²⁸

Post-Kemalizm adıyla daha genel bir başlık altında toplanacak olan resmî tarih yazımı eleştirisinin düşünsel kaynakları olarak dört yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlar, Weberci patrimonyalizm kuramı, Marksist ATÜT tartışmaları, modernleşme kuramı ve bağımlılık okulu yaklaşımdır.²⁹

Patrimonyalizm, yukarıda da belirtildiği gibi, hükümdara şahsi olarak bağlı bir memurlar grubu aracılığıyla ülkeyi yönettiği bir modeldir.³⁰ Bu model, Weber'e göre patriyarşinin içinden türer ve askeri gücün mutlaklaşmasıyla sultancılığa (sultanizm) dönüşür. Patrimonyalizm ve özellikle sultancılık, geleneklerle sınırlanmış otoritenin keyfi olarak aşılabildiği bir yönetim biçimidir. Hükümdar, ordunun kontrolünü elinde tutarak ve memurları dilediği gibi görevlendirip azlederek yetkisini etkin biçimde kullanabilir. Ancak özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gerilik nedeniyle uzak bölgelerde ademimerkeziyetçi eğilimler güç kazanabilir. Bu yönetim biçiminde yönetilenler tebaa statüsündedir. Klasik patrimonyal düzenin temel unsurlarından biri, toprakların hükümdarın mülkü olarak kabul edilmesidir. Hükümdar, belirli bir miktar toprağın kullanım hakkı karşılığında memurlarından hizmet almakta ve sistemin feodalleşmesi önlenmektedir.³¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal-toplumsal düzeninin özellikle klasik dönemde patrimonyalizme benzediği söylenebilir.³² Ancak bundan daha önemlisi, modern cumhuriyet döneminin de patrimonyalizm kavramı üzerinden anlaşılmasına çalışılmasıdır. Örneğin İnel, II. Mehmet'ten itibaren belirginleşen Kapıkulu bürokrasisinin egemenliğinden 20. yüzyılın

²⁷ Marksizm içinde devletin ve dolayısıyla konumuz açısından bürokrasinin egemen sınıfa ilişkisinin mahiyeti öteden beri bir tartışma konusu olmuştur. Basitleştirmek gerekirse, tümüyle araçsallaşmış bir bürokrasi mefhumuyla şu veya bu derecede egemen sınıflardan bağımsız karar alıp uygulayabilen (görelî özerk) bir bürokrasi mefhumu arasındaki gerilim hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ralph Miliband vd., *Kapitalist Devlet Sorunu*, çev. Y. Berkman, İletişim, 1990.

²⁸ Girişte de tartışıldığı üzere tarih yazımının siyasal meşruiyet sağlama amacı taşıması, onun siyasetten asla tamamen bağımsız olamayacağını gösterir. Yine de tarih eleştirisinin daha bilimsel biçimde yürütüldüğü örnekleriyle, "ak olana kara deme" ile sınırlı, tümüyle polemik niteliğinde, kahramanların ve hainlerin yer değiştirdiği örnekler arasında her şeyden önce bir kalite farkının olduğu teslim edilmelidir. Daha somut olarak belirtmek gerekirse, Fransa'da Fransız Devrimi'nin 200. Yılı vesilesiyle gelişen (aslında daha önceye dayanan) Revizyonist Fransız Devrimi tarihçiliği, ilkinde örnek verilebilir. Öte yandan Türkiye'de sağ-muhafazakâr karşı tarih okumasının pek çok örneği, maalesef ikinci gruba girmektedir. Fransa için bkz. Claude Langlois, "The French Revolution and 'Revisionism'", *The History Teacher*, 23 (4), 1990, ss. 398-404. Türkiye'deki sağ-muhafazakâr karşı tarih okumasının çeşitli örnekleri için bkz. Nuray Mert, "Cumhuriyet Tarihini Yeniden Okumak", *Doğu Batı*, 47, ss. 123-38.

²⁹ Bu bölümün kurgusunu oluştururken Sümer'in nitelikli çalışmasından yararlandım. Ancak Sümer daha genel düzlemde liberal-muhafazakâr ittifakı bir araya getiren kuramsal yaklaşımlara odaklanırken bu çalışma daha dar bir düzlemde, resmi tarih eleştirisinde bürokrasi ögesini ele alıyor. Sümer'in çalışması için bkz. Çağdaş Sümer, "Liberal-Muhafazakâr Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları", der. Ç. Sümer ve F. Yaşlı, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, Tan, Ankara 2010, (61-108).

³⁰ Patrimonyalizm literatürünün 1960'lardan itibaren gelişimini derleyen bir çalışma için bkz. Robin Theobald, "Patrimonialism", *World Politics*, Vol. 34, No. 4, 1982, ss. 548-59.

³¹ Weber, *age*, s. 62-68.

³² İnalçık'ın gerek Osmanlı merkezi devletine gerekse tımar sistemine dair yorumları, adını vermeden patrimonyalizmi işaret etmektedir. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. R. Sezer, YKY, İstanbul, 2008, s. 71-72, 110-15.

devletçilik uygulamalarına dek uzanan bir süreklilik çizgisine işaret eder ve devletçilik uygulamalarını devletin toplum üstündeki denetiminin bir başka aracı olduğunu düşünür³³. Yazara göre “patrimonyalizm, renkten renge girerek Osmanlı tarihinde altı yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüş ve nihayet çağdaş Türk Devleti’nin dokusuna sinmiştir.”³⁴ Bu kalıcılığın nedeni, mülkiyet biçiminin padişah tekelinde kalarak Osmanlı’dan cumhuriyete dek pek değişmeden sürmesidir.³⁵ Bu yapının özellikle konumuzla ilgili yönü, toplumdaki yalıtılmış bir yönetici sınıfın teşekkülüne yol açmasıdır. Müsadere ve devlet mülkiyeti anlayışlarına dayalı olarak padişahta merkezileşen yapı, toplumun mesleki ve dinsel parçalanmışlığı karşısında devletin toplumla işbirliğine girmeden sürekli bir denetimi sürdürmesine hizmet ediyordu.³⁶ Patrimonyalizm tezini, (modernleşme kuramıyla pekiştirerek) kullanan bir başka yazar, Heper olmuştur. Heper, “patrimonyal Osmanlı devletinin gardiyan-kast bürokrasisinin hâkim normları[nın]” Cumhuriyet döneminde de önemini ve varlığını sürdürdüğünü iddia eder.³⁷ Bunun temelinde, bürokratik modernleşmenin bir yandan başlangıç kurumsallaşma örüntüsüne ve diğer yandan Batıya gösterilen tepkiye dayanmasıdır. Bu iki unsur, devletin yarı feodal yapısının dönüşmemesine ve girişimci bir orta sınıfın ortaya çıkamamasına yol açmıştır. Sınıfsal (yapısal-işlevsel) farklılaşma pek gelişmediği için de bürokratik kültür daha ön plana çıkmış ve biçimsel bir ussalığın gelişerek bürokrasinin Batılı örneğine benzemesi mümkün olmamıştır.³⁸

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) çözümlemesi³⁹, Marksizm içinde, tüm toplumların doğrusal bir evrim çizgisi izleyip aynı aşamalardan geçmesini beklemenin, özellikle Batı-dışı dünya hakkında toplanan bilgi yığını göz önüne alındığında pek gerçekçi olmadığı düşüncesiyle 1960’larda popüler olmuştu.⁴⁰ Marx ATÜT çözümlemesini, Hindistan’da rastlanan, topluluğun ortak mülkiyetine dayalı, tarım ve zanaat arasında bir işbölümünün belirlediği, pazara yönelik üretim yapılırsa da ekonominin parasallaşmadığı ilkel iktisadi yapıları temel alarak geliştirmiştir.⁴¹ Daha sonra ATÜT çözümlemesinin odağı, Mezopotamya ve Mısır gibi uygarlıklarda, büyük bayındırlık işlerini bir kamu hizmeti olarak yerine getiren ve bunun karşılığında üretim fazlasını artık olarak alan devlet ile topluluk arasındaki sömürü ilişkisine kaymıştır.⁴² Çözümlemenin Osmanlı-Türkiye tarihi açısından da açıklayıcı olabileceği düşüncesi de işte bu bağlamda, 1960’larda fark edilmiştir. Buna göre Osmanlı’nın toplumsal düzeninin materyalist yorumu açısından bazı düşünürler feodalizm açıklamasını yeterli görmüyorlardı. Onlar, Osmanlı’nın özgünlüğünü daha iyi izah edebilecek bir kuram olarak ATÜT’ü desteklediler.⁴³ Buna göre Osmanlı’daki temel sınıfsal çelişki, devletlû-bürokratik

³³ Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye*, Ayrıntı, İstanbul, s. 17-19.

³⁴ İnsel, *age*, s. 43.

³⁵ İnsel, *age*, s. 64.

³⁶ İnsel, *age*, s. 85-87.

³⁷ Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1974, s. 4.

³⁸ Zira Batılı bürokrasi tipinde biçimsel bir ussalık temeldir ve bürokrasi, siyasal otoritenin bir aracı durumundadır. Kendi başına yönetsel aktör değildir. Heper, *age*, s. 160-61.

³⁹ ATÜT çözümlemesi, Marx’ın farklı metinlerinde yer alan değinilere dayandığı, Marx tarafından bütünlüklü bir biçimde ve hususi olarak irdelenmediği ve devlet-toplum ilişkilerine dair çıkarımlarının genel Marksist kuramla uyumsuz yönleri olduğu için Marksist literatür içinde her zaman tartışmalı olmuştur. Üstelik bu kuramsal tartışmalar, (aşağıdaki 43. dipnotta belirtildiği gibi) farklı siyasal yorum ve konulara göre de değişiklik gösteriyordu. Bu meseleleri tartışan bir çalışma için bkz. Kate Currie, “The Asiatic Mode of Production: Problems of Conceptualising State and Economy”, *Dialectical Anthropology*, Vol. 8, No. 4, 1984, ss. 251-68, özellikle s. 259 vd.

⁴⁰ Maurice Godelier, *Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Topluların Evrimleri*, çev. A. Tokatlı, Sosyal, İstanbul, 1966, s. 8-9.

⁴¹ Godelier, *age*, s. 14-17.

⁴² Godelier, *age*, s. 19-25.

⁴³ ATÜT çözümlemesinin başından itibaren siyasal bir yönü de bulunuyordu. Zira alternatif bir toplumsal gelişim evresi sunması, sol grupların siyasal stratejilerini de yakından ilgilendiriyordu. Buna göre feodalizm yerine ATÜT’ü tercih etmek, devrim seçeneğini de ötelemek anlamına gelebiliyordu. Nitekim SSCB’de Stalin, ATÜT çözümlemesini bu nedenle gayrimeşru ilan etmişti. Türkiye açısından ise, 1960’lar konjonktüründe ATÜT, artık kendini “ortanın solunda” tanımlayan CHP’yle diğer sol grupların iş birliği yapıp yapmamaları açısından siyasal stratejiye kuramsal bir dayanak oluşturuyordu. ATÜT çözümlemesini destekleyenler, baş çelişkiyi devlet ile toplum arasında kurdukları için, devlet-kurucu bürokratik geleneğin temsilcisi CHP’nin sol açısından uygun bir müttefik olmayacağını da söylemiş oluyordular. Öte yandan Osmanlı toplumsal düzenini feodalite olarak görenler ise, feodal kalıntıların taşıyıcı edilebilmesi için “ilerici güçlerle” işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu savunuyorlardı. Kuram ve strateji ilişkisinin özünü anlamak için bkz. Nuray Mert, “İdris

sınıf ile reaya arasındaydı. Bürokrasi, toprak üzerindeki devlet mülkiyeti aracılığıyla toplumsal artışa el koyuyor ve düzeni kendi çıkarları temelinde güvenceye alıyordu.⁴⁴

ATÜT çözümlemesi ile patrimonyalizm tezi, farklı kuramsal temellere dayansalar da, bazı ortak temalar üzerinde yakınlaşıyorlardı. İlk olarak gelişmiş bir özel mülkiyet düzeninin yokluğu, her ikisinin de kalkış noktasıydı. ATÜT'te miri arazi düzeni, toprakların çoğunun kontrolünü devlete verirken; patrimonyalizmde topraklar hükümdara ait kabul ediliyordu. İkinci olarak her ikisinde de bürokrasi, toplumdan yalıtık, ona hesap vermeyen ve aslında toplumu denetim altına almış temel toplumsal-siyasal aktör durumundaydı. Son olarak her iki çözümleme de, tarihsel durağanlığı veri alıyordu. Ne patrimonyalizm ne de ATÜT, içsel gelişme dinamiğine sahip görünüyordu. Bu husus, tarih-dışı bir sürekliliğe işaret ediyordu.

Modernleşme kuramının resmî tarih yazımının oluşumuna ve bunun içinde bürokrasinin konumuna dair çıkarımları, farklı biçimlerde yorumlanmaya açıktır.⁴⁵ Modernleşmenin özünde, toplumların siyasal, iktisadi ve kültürel sistemlerinin dönüşerek ulus temelli, barışçıl, müreffeh demokrasilere geçiş yer alır. Bu süreç, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ilerlemiş; ardından dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır.⁴⁶ Modernleşme kuramı, Batı toplumlarına içkin bir gelişme şablonununun 20. yüzyılda az gelişmiş ülkelere de uyarlanabileceği iddiasına dayanır. Modern ve geleneksel arasındaki ayrım, az gelişmiş ülkelere Batılı toplumları örnek alarak geliştirecekleri bir rota sunar.⁴⁷ Ancak az gelişmiş ülkeler böylesi kapsamlı bir dönüşüm için gerekli kaynaklardan, kurumlardan ve yetişmiş insan gücünden mahrumdur. Bu yüzden Batılı ülkelerin de desteğiyle yerli bir elitin bu sürece önderlik etmesi gereklidir ki bu aktör de bürokrasi olarak düşünülmüştür. Zira Batılı eğitimden geçmiş, toplum içinde iktidar sahibi bir grup olarak bürokrasi, bu rol için ideal bir aktör görülmüştür.⁴⁸ Bununla birlikte bürokrasinin modernleştirici işlevi giderek tartışılabilir hale gelmiştir. Bunun bir nedeni, (yukarıda kısaca değinildiği gibi) az gelişmiş ülkelerde bürokrasinin Batılı örnekleriyle kurumsal benzerlik taşısa da, kültürel ve davranışsal olarak Weberci ideal tipten bir hayli farklılaşmasıdır. İkinci olarak, modernleşme kuramının başta siyasal gelişme, geleneksellik-modernlik karşıtlığı, demokratikleşme gibi temel öğeleri giderek daha fazla eleştirilmeye başlanmıştır. Geleneksellik ile modernliğin zorunlu olarak birbirini dışlamadığı, siyasal gelişmenin kuşkuyla karşılanan bir süreç olduğu, modernleşme sürecinin nihai hedefleri olan sanayileşmiş, müreffeh demokrasilerin pek az örnekte gerçekleştiği gibi hususlar, bu eleştirinin temel başlıklarıdır.⁴⁹ Modernleşme kuramının eleştirisi ilerledikçe, bürokrasiyle kalkınma ve demokratikleşme arasındaki ilişki, olumludan olumsuz doğru dönmüştür. Kalkınma açısından bürokrasi ile girişimcilik arasındaki çelişki daha fazla vurgulanır olmuş; bürokrasinin tek başına kalkınma sürecini kontrol etmesinin oligarşik bir çıkar grubunun gelişimini tetiklediği iddia edilmiştir.⁵⁰ Demokratikleşme açısından ise, demokrasinin yapısal koşulu olarak görülen kalkınmanın başarısızlığının yanı

Küçükömer ve "Düzenin Yabancılaşması", *Doğu Batı*, 11, 2000, (67-79), s. 68; bu ilişkiyi dönemin siyasal-entelektüel atmosferi içinde vukufu biçimde inceleyen bir eser için bkz. Halil Akkurt, *Türkiye Solunda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları 1960-1980*, İmge, Ankara, 2020.

⁴⁴ Osmanlı toplumsal düzeninin feodaliteye değil, ATÜT'e karşılık geldiğini savunan en önemli çalışma, Divitçioğlu'nun ilk baskısı 1967'de yapılan eseridir. Bkz. Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumuna*, Alfa, İstanbul, 2015, s. 70, 85. Ancak Divitçioğlu'nun çalışması özellikle 14. ve 15. yüzyıllara odaklanmakta, imparatorluğun olgunlaştığı 16. ve 17. yüzyıllar hakkında değerlendirmede bulunmamaktadır.

⁴⁵ Modernleşme kuramının özünde belirli bir tarih yorumunun olduğunu vurgulayan bir çalışma için bkz. Charles Douglas Lummis, "On the Uses of History: The Case of Modernization Theory", *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. 21, 1976-77, ss. 105-15.

⁴⁶ Shmuel N. Eisenstadt, *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*, çev. U. Coşkun, Doğu Batı, Ankara, 2007, s. 11.

⁴⁷ Sümer, *age*, s. 69.

⁴⁸ Şaylan, *age*, s. 41; Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, s. 36.

⁴⁹ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim, İstanbul, 2000, s. 27-72.

⁵⁰ Şaylan, *age*, s. 48 vd.

sıra, bürokratik modernleşmenin de demokratik vesayet savı da giderek daha fazla sorgulanır olmuştur.⁵¹

Bağımlılık kuramı, modernleşme kuramının özellikle kalkınmaya dönük varsayımlarının eleştirisinden doğmuştur. Bağımlılık kuramcılarına göre, modernleşme kuramının varsaydığı aksine Batılı ülkelerin kalkınmış olması; az gelişmiş ülkelere bir örnek değil, engel teşkil etmektedir. Zira az gelişmişlik, kapitalist sistemin yapısal bir unsurudur. Gelişmiş ülkelerin sanayi malları üretiminde ve ticaretinde uzmanlaşması, az gelişmiş ülkelerin tarım ve diğer hammadde üretimine dayalı sektörlerle mahkûm kalmalarına yol açmaktadır.⁵² Bağımlılık kuramının etkisi, kendisinden önceki ulusal bir düşünce akımı olan *Kadro* dergisi çevresinin tezleriyle ve kendisinden sonraki dünya sistemi yaklaşımıyla birlikte tarih yazımına etkide bulunmuştur.⁵³ Bağımlılık kuramının resmî tarih yazımının eleştirisine en dikkat çekici katkısı, bürokrasinin işlevinin somutlaştırılmasında görülmüştür. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşmesi ve modernleşmesi süreci, ilerlemeci olmak şöyle dursun, iktisadi olarak yıkıcı bir süreç olarak tanımlanır. Bağımlılık kuramı veya dünya sistemi yaklaşımı perspektifinden imparatorluğun otarşik ekonomisinin merkez ülkelere bağımlı hale gelmesine ve yerli imalat sektörlerinin çökmesine yol açtığı savunulur. Bu bağlamda bürokrasi, imparatorluğun sömürgeleşmesinin işbirlikçisi ve taşeronu olarak varsayılır. Sonuçta, modernleşme kuramının varsaydığı tam aksine, bürokratik modernleşme süreci, iktisadi olarak bir gerileme ya da en azından maliyetleri ağır bir bütünleşme olarak görülmüştür.

Modernleşme ve bağımlılık kuramlarının resmî tarih yazımının eleştirisi bakımından ortak özelliklerine değinmek gerekirse; öncelikle siyasal değişimin (saltanatın yerine cumhuriyetin kurulması) önemini ikincilleştirerek kültürel, toplumsal veya iktisadi tarihi öne çıkarmalarına dikkat çekilebilir. Bununla bağlantılı ikinci husus, tarihte kopuşun değil sürekliliğin olduğunu vurgulamalarıydı. Osmanlı-Türkiye tarihinde kayda değer bir dönüm noktası olmadan "uzun süre" (*longue durée*) içinde aynı etmenlerin toplumu, ekonomiyi ve siyaseti biçimlendirdiğini savunuyorlardı. Son olarak bürokrasinin ana ve belirleyici etmen veya ikame-etmen olduğu da hem modernleşme hem de bağımlılık kuramı-dünya sistemi yaklaşımı tarafından öne sürülüyordu. Modernleşme ve bağımlılık kuramlarının bu ortak özellikleri, esasen ATÜT ve patrimonyalizm teziyle de çelişen özellikler değildi. Süreklilik ve bürokrasinin belirleyiciliği, yaklaşımların hepsinin ortak özelliği olarak ortaya çıkıyordu.

Resmî tarih yazımının eleştirisi, sadece belirli kuram ve yaklaşımların ortaklaşmasının sonucu olarak belirmedi. Türkiye'de pek çok alanda görüldüğü üzere, güncel siyasal gelişmelerin biçimlendirdiği siyasal atmosfer de düşünsel akımlara tesir etti.⁵⁴ Bu bakımdan Esen'in ileri sürdüğü üç aşamalı model, genel olarak post-Kemalizm'in, özel olarak ise resmî

⁵¹ Köker, *age*, s. 35-36, 211 vd.

⁵² Karaömerlioğlu, M. Asım, "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, 91, 2001-2002, s. 84-86. Ayrıca Bağımlılık Kuramının gelişimini tartışan ve güncelliğini sorgulayan bir çalışma için bkz. Jill Hills, "Dependency Theory and Its Relevance Today: International Institutions in Telecommunications and Structural Power", *Review of International Studies*, Vol. 20, No. 2, 1994, ss. 169-86.

⁵³ Karaömerlioğlu, *age*, s. 86, 91.

⁵⁴ Burada bir parantez açarak resmî tarih yazımının eleştirisinin nereden, hangi akımlardan itibaren başlatılması gerektiği sorusu tartışılabilir. Bu bağlamda, resmî tarih yazımı eleştirisinin iki ana siyasal-ideolojik dayanağı olan liberallerin (sol ve sağ kanatlarıyla birlikte) ve muhafazakârların ittifakı kerteriz alınabileceği gibi, 1980'den sonra vücut bulan post-Kemalist eleştiri furyası da kalkış noktası olarak kabul edilebilir. İlki açısından bakıldığında, liberal-muhafazakâr ittifakın başlangıcının tespitinde de anlaşmazlıklar vardır. Örneğin bu ittifak, Jön-Türk hareketinin devletçi-merkeziyetçi ve liberal-ademimerkeziyetçi kanatlara ayrıldığı 1902 kongresinden de merkez sağ çatısı altında iktidara geldiği 1950'den de başlatılabilir. İlki için bkz. Çağdaş Sümer ve Fatih Yaşlı, "Liberal-Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar", der. Ç. Sümer ve F. Yaşlı, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, Tan, Ankara 2010, (9-27), s. 13. İkincisi için bkz. Ali Tarık Develioğlu, "Diktatoryanın Organik Aydınları: Liberal-Muhafazakâr Entelijansiya", der. Ç. Sümer ve F. Yaşlı, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, Tan, Ankara 2010, (135-74), s. 137. Buna karşın post-Kemalist akımların oluşumu, hem unsurları hem de doğuş anı olarak çok daha belirgindir. Resmî tarih yazımı eleştirisi daha çok bu akımın farklı kesimlerince geliştirildiği için bu çalışmada post-Kemalist tarihlendirme temel alınmıştır. 1950'lerde, 60'larda resmî tarih eleştirisi iddiasıyla ortaya çıkan çalışmalar bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

tarikh yazımını eleştirisinin evriminin ana dönemeçlerini anlamak açısından yararlı olabilir. Buna göre öncelikle 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra askerî cuntanın Kemalizm'in sağ-muhafazakâr bir yorumunu Atatürkçü Düşünce Sistemi adıyla resmî ideolojiye dönüştürmeye çalışması, toplumun farklı kesimlerinde tepkiye yol açtı. Bu tepkiler sistematik ve tutarlı bir biçim alırken Kemalizm'in kökenlerine ve doğuş koşullarına dönük eleştirel bir bakışın gelişmesini sağladı. İkinci dönüm noktası, 28 Şubat [1997] sürecinde ordunun dolaylı müdahalesiyle 1995 genel seçimlerinden birinci çıkmış Refah Partisi'nin iktidardan uzaklaştırılması oldu. Bu olay, rejimin demokratik meşruiyet sorunlarını özellikle "seçilmişler- atanmışlar" arasında olması gereken ilişkinin tam tersinin vuku bulduğunu gösterirken; 1990'ların daha geniş çerçevede İslamcılığın ve Kürt siyasal hareketinin gelişimine koşut olarak ve küreselleşme-ulus-devletin aşınması tartışmalarıyla da kesişerek resmî söylemin daha yoğun biçimde eleştirilmesine imkân verdi. Son olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesi, Post-Kemalist kuram ve savların da iktidara taşınmasını ve popülerleşmesini sağladı. AKP'nin/AK Parti'nin kendi iktidarından hoşnutsuz sivil ve askerî bürokrasiyle girdiği mücadele ve tasfiye sürecinde Post-Kemalist aydınlar ve kuramlar, temel meşruiyet aracı olarak gündeme geldiler.⁵⁵ Öte yandan 2000'lerde ideolojik ve entelektüel hegemonyasını kuran ve resmî tarih yazımıyla birlikte resmî ideolojiyi iyice karikatürleştirip etkisiz kılan Post-Kemalist yorumlar, 2010'lardan sonra, Türkiye'nin giderek otoriterleşmesi sürecinde temel iddiaları olan bürokratik muhafazakâr modernleşmenin Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki temel engel olduğu savının anlamsızlaşmaya başlamasıyla düşünsel hâkimiyetlerini kaybetmeye başladılar.⁵⁶

III. Resmî Tarih Yazımı Eleştirisinin Başlıca Temaları

Son bölümde, resmî tarih yazımı eleştirisinin yükseliş ve gerileyişini kuramsal olarak daha iyi irdeleyebilmek için bürokrasinin konumuna ve işlevine odaklanan savlar, tematik olarak birbirinden ayrılarak incelenecektir. Böylece ilk bölümde ele alınan bürokrasinin farklı anlamları ile ikinci bölümde tartışılan farklı kuramsal yaklaşımların nihayetinde nasıl spesifik savlara dönüştüğü ve bu savların birbirine nasıl bağlandığı daha iyi gösterilmeye çalışılacaktır.

A. Özcülük ve Süreklilik Savları

Resmî tarih yazımı eleştirisinin tüm örneklerinde yer almasa bile, daha geniş bir çerçevede dikkate alınması gereken hususlardan biri, bazen özcülüğe varacak ölçüde Türkiye tarihinin biricikleştirilmesidir. Elbette her tikel örneği biçimlendiren kendine özgü unsurların varlığı yadsınamaz. Sözelimi Fransa'nın tarihini belirleyen etmenlerle ABD tarihini biçimlendirenler birbirinden çok farklıdır. Ancak bunun ötesinde, her tür karşılaştırma imkânını reddederek bir olgunun sadece belirli bir örneğe özgü olduğunu iddia etmek, her şeyden önce yöntemsel olarak yanlıştır. Kölelik sorunu, ABD'yi tarihte ikiye bölen ve bazı yansımaları günümüzde bile devam eden bir sorun olarak ABD'yi Fransa'dan ayırır. Ama başka ülkelerdeki veya çağlardaki kölelik sorunuyla ya da ulusu iki karşıt kampa bölen başka sorun örnekleriyle (örneğin Fransa'daki Dreyfus vakası gibi) karşılaştırmak pekâlâ mümkündür. Tekrar Türkiye'ye dönmek gerekirse, bürokrasinin toplumsal sınıflardan belirli bir özerklik içinde olması, Türkiye'deki bürokratik modernleşme sürecini salt Türkiye'ye özgü olarak görmeyi

⁵⁵ Berk Esen, "Post-Kemalizmin Vesayet Eleştirisi: AKP Rejiminin Resmî Tezi", der. İ. Aytürk ve B. Esen, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, İletişim, İstanbul, 2022 (355-415), s. 356-57.

⁵⁶ İlker Aytürk ve Berk Esen, "Önsöz", der. İ. Aytürk ve B. Esen *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim, İstanbul 2022, (7-21), s. 13. Ayrıca bkz. Sencer Ayata, "Liberaller, Liberal Söylem ve Liberal Siyasi Yaklaşım", der. İ. Aytürk ve B. Esen *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim, İstanbul 2022, (243-75).

gerektirmez. Ancak resmî tarih yazımı eleştirisinin özellikle popüler örneklerinde bu hataya sık rastlanılır.⁵⁷ Özcülük sorunu, esasen yöntemsel bir sorun olduğu için; eleştirdiği şeyi çözümlenmek yerine “ters çevirme”ye, “doğruya eğri, eğriye doğru deme”ye yol açmaktadır.

Bir diğer husus, süreklilik iddiasının, adeta tarih-üstü bir düzeyde ileri sürülmesidir. Aslında süreklilik savı, (genellikle) ideolojik kopuş iddialarının ötesinde gelişim dinamiklerini daha iyi görmeye yardımcı olan, tarihsel çözümlenmeye derinlik katan bir özelliğe sahiptir. Nitekim Annales Okulu’na bağlı tarihçilerin “uzun süre” (*longue durée*) temelli incelemeleri, hiçbir şeyin değişmediği sanılan geniş bir zaman diliminde, pek fark edilmeyen tedrici değişimleri yakalamaya yardım eder. Ancak resmî tarih yazımı eleştirisinde süreklilik iddiası, Cumhuriyet’in ilanının (1923) veya daha genel olarak Türk burjuva devriminin (1908-24) dönüşüm iddiasını çürütmenin ötesinde, Osmanlı’dan günümüze toplumsal-siyasal düzende anlamlı ve dikkate değer hiçbir gelişmenin olmadığı gibi (özcülükle bitişen) bir noktaya ulaşmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi, süreklilik tezi resmî tarih yazımının eleştirisinin kuramsal kaynaklarıyla da ilişkili olduğu için özcülüğten daha yaygındır. Buna göre Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bürokrasi de, toplum da çok büyük değişiklikler geçirmeden gelmiştir. Kayda değer hiçbir değişiklik yaşanmamıştır. Altan, bu savın sık tekrar ettiği örneklerden biridir. “Osmanlı’da sosyal sınıflar yoktu. (...) Tek toplumsal ayırım, Padişah sarayı ile kullar arasındaydı. Birinci Cumhuriyet bu yapıyı pek değiştirmede. Padişah yerini ‘asker ve sivil bürokrasinin’ egemenliğindeki ‘kutsal devlet’ aldı. Halk gene teba[a] olarak kaldı. Bugün de öyle...”.⁵⁸ Başkaya’nın yorumları da bazı yerlerde Altan’la yarışacak denli düz ve köşelidir: “Aslında Cumhuriyet, kayda değer hiçbir yenilik ve özgünlük içermiyordu. Toplum/devlet ilişkisinde hiçbir değişiklik söz konusu değildi”.⁵⁹ Altan ve Başkaya kadar vülger olmasa da, Mardin ve Küçükömer gibi, resmî tarih yazımı eleştirisinin kurucu isimleri de süreklilik tezini örtük olarak sürdürürler. Mardin’in meşhur merkez-çevre analizi ve yine Küçükömer’in meşhur Türkiye’ye özgü sağ-sol ayrımı, sürekliliği temel bir boyut olarak kabul eder.

B. Kemalizm-Bürokrasi Özdeşliği

Resmî tarih yazımı eleştirisinin örtük varsayımlarından biri de Kemalizm-bürokrasi özdeşliğidir. Doğrusu, Cumhuriyeti kuran kadronun çoğunlukla askerî ve sivil bürokrasi kökenli olduğu; tek parti iktidarı döneminde ülke yönetimine bu kadronun tesir ettiği bir vakıdır. Ancak buradaki özdeşlik, tarih-dışı bir sav biçimini aldığı için sorunlu bir durum arz etmektedir.

Kemalizm-bürokrasi özdeşliğinin önemli bir dayanağı, süreklilik iddiasından gelmektedir. Buna göre İttihatçılık ile Kemalizm arasında bir devamlılık olduğu iddia edilerek Kemalist elit, İttihatçılık üzerinden Osmanlı bürokratik geleneğine bağlanmaktadır.⁶⁰ Bu savın bir diğer dayanağı, Kemalizm’i daha çok bir elit hareketi olarak görmektir. Kemalizm, başta Mustafa Kemal ve İsmet İnönü olmak üzere, Kurtuluş Savaşı’ndan itibaren ülkenin kaderini eline almış bir kadronun tanımı olarak kullanılmaktadır. Bu kadro, ağırlıklı olarak askerî ve

⁵⁷ Altan’ın savları, herhangi bir bağlama, ilgili olguyu etkileyen koşullara atıf yapmadan, fazlasıyla düz ve köşelidir. Bu nedenle çözümlenmeye ve tartışmaya izin vermeyen bir özcülükle malûldür. Örnek vermek gerekirse; “Bizimki gibi ‘halkı ve demokrasiyi’ dışlayan totaliter ve otoriter cumhuriyetlerde, resmi ideolojiyi aşırı halkın kendisini olduğu gibi ifade etmesini sağlamak mümkün değildir” ve “Ankara, feodaliteden sanayi toplumuna geçerken oluşan bütün kavramların içini boşaltıp içeriğini yok ederek topluma sunmuş”. Mehmet Altan, *Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar*, Birey, İstanbul, 2001, s. 37, 85.

⁵⁸ Altan, *age*, s. 104.

⁵⁹ Fikret Başkaya, *Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi: Yediyüz*, Öteki, İstanbul 2014, s. 15.

⁶⁰ Bu sürekliliği doğrulayan bazı etmenler vardır ancak bu sürekliliğin ebedi bir durum gibi kullanıldığı örnekler de bir hayli çoktur. Susurluk ve Hrant Dink suikastını İttihatçı geleneğe bağlayıp bunu da derin devlet geleneğiyle özdeşleştiren bir çalışma için bkz. Tolga Ersoy, “İttihatçı Geleneği; İttihat Terakki Dersleri”, ed. F. Başkaya ve S. Çetinoğlu *Resmî Tarih Tartışmaları 3: İttihatçılıktan Kemalizm’e* içinde, Özgür Üniversite, İstanbul, 2007, (17-43), s. 17.

sivil bürokrasiden geldiği için de Kemalizm ile bürokrasi özdeşleştirilmekte, Kemalist bakış, ideolojik bakış olarak adlandırılmaktadır.

Bu özdeşlik savını çözümlenmek gerekirse; İttihatçılık-Kemalizm sürekliliği tartışmalı olsa da, belirli bir dönemi açıklamak açısından doğru olduğu söylenebilir.⁶¹ Ancak tek parti döneminin sona ermesinden günümüze dek sürdürülmesi, sosyoloji, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlere göz ardı eden bir yanlış tahlile yol açmaktadır. Zira Türkiye’de çok-partili hayata geçildikten sonra Kemalizm’in taşıyıcı partisi olan CHP, 1977-78’deki kısa süreli azınlık hükümeti haricinde hiçbir zaman tek başına iktidara gelememiştir. Bunun sonucunda yereldeki ve merkezdeki egemen sınıflar farklı ittifak arayışlarına girmişlerdir. Ayrıca 1950’lerden itibaren Türk toplumunun girdiği sosyoekonomik dönüşüm süreci içinde kentleşmenin, sanayileşmenin ve eğitim seviyesindeki artışın etkisiyle toplumsal hareketlilik hızlanmıştır. Son olarak yine 1950’lerden itibaren Soğuk Savaş koşullarının antikomünist öncelikleri içinde Kemalist ilkelere çok uzak kesimlerin etkisi ve işlevselliği artmıştır. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde, Türkiye’de yönetici elit, 1940’lardan 2000’lere dek derin bir dönüşüm geçirmiştir. Dolayısıyla bürokrasinin veya diğer devlet kurumlarının hiç değişmeden “Kemalist” kaldığını savunmak, hatalı bir bakış içermektedir.⁶² Öte yandan bu elit odaklı yaklaşım, Kemalist ideolojiyi de fazlasıyla bürokratik tahakküm adına araçsallaştırmaktadır. Bu araçsallaştırma ya da indirgeme, iki temel soruna yol açmaktadır. Birincisi, bir ideoloji olarak Kemalizm’i yaratan tarihsel koşulları, döneminin benzer ideolojileriyle ilişkisini, temel ilkelerinin gerek birbiriyle gerekse farklı dönemlerin icaplarıyla gerilimini dikkate almamaktadır. Kemalizm, basitçe bürokrasinin tahakkümünün ideolojik gerekçelendirmesi olarak kabul edilmektedir. Aslında ikinci sorun da buradaki basitleştirici bakışla ilişkilidir. Bu ideolojinin destekçilerinin hangi kesimler olduğu, hangi sınıfsal, bölgesel kökenlerden geldiği, eğitim ve kültür durumlarının ne olduğu gibi siyaset sosyolojisiyle ilgili hususlar irdelenmeden darbeci generallerle sol Kemalist aydınlar, sosyal demokratlar ve laik merkez-sağcılar aynı torba kavramın içine atılmaktadır.⁶³

C. Bürokratik Vesayet Eleştirisi

Resmî tarih yazımı eleştirisinde konumuz açısından en önemli tema, bürokratik vesayet eleştirisidir. Bu tema, yukarıda ele alınan düşünsel kaynakların kesişiminde bulunmaktadır. ATÜT ile patrimonializm, modernleşme kuramıyla bağımlılık kuramı, her biri farklı gerekçelerle de olsa, bürokrasinin belirleyici veya öncü rolünü temel almaktadır. Öte yandan burada bürokrasiyle kastedilen, kavramın karşılık geldiği farklı anlamlar düşünüldüğünde, öncelikle bir sınıf veya zümre olarak topluma hükmeden bir tür oligarşik kast anlamıdır. İkincil olarak ise, memurların mevzuata göre toplumu yönetmesi ve kötü yönetim çağrışımları da kullanılmaktadır. Ancak modern toplumun rasyonel örgütlenme ilkesi ya da yasal-ussal otoriteye uygun bir örgüt biçimi gibi Weberci anlamları pek vurgulanmamaktadır. Bunun temel nedeni, bürokrasinin sosyolojik bir olgudan çok tarihsel bir aktör olarak düşünülmesidir ki tarih yazımında temel bir sorun olarak görülmesi de esasen buradan gelir.

⁶¹ İttihatçılık-Kemalizm sürekliliği, E. J. Zürcher’e dayandırılarak 1990’lardan itibaren yaygın kabul görmüş bir savdır. Bu savın asıl kaynağı, Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. N. Salıhoğlu, Bağlam, İstanbul, 1987’dir. Daha öz ve çözümlenici bir kaynak olarak Erik Jan Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, ed. A. İnşel, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* içinde, İletişim, İstanbul, 2009, (44-55). Kadro devamlılığı, toplumsal köken gibi unsurlar üzerinden bakıldığında bu savın belirli bir haklılık payı bulunmaktadır. Ancak savın kullanılma biçimi, İttihatçılık ile Kemalizm arasında tam bir özdeşlik kurarak aralarındaki dönemsel farklılıkları, ideolojik değişimleri göz ardı edecek bir hal almaktadır. Başka bir örnekle ifade etmek gerekirse, 1990’ların Refah Partisi ile 2000’lerin Adalet ve Kalkınma Partisi arasında kadro ve ideoloji açısından dikkat çekici bir sürekliliğin olduğu aşikârdır. Bununla birlikte RP ile AKP/AK Parti arasındaki sürekliliği hiçbir nüansı dikkate almadan iddia etmek, tarih-dışı bir sav inşa etmek olacaktır.

⁶² Sencer Ayata, “Liberaler, Liberal Söylem ve Liberal Siyasi Yaklaşım”, der. İ. Aytürk ve B. Esen *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim, İstanbul, 2022, (243-75), s. 248. Ayrıca bkz. Esen, *age*, s. 400.

⁶³ Ayata, *age*, s. 249.

Bürokratik vesayet eleştirisinin gelişimi, resmî ideoloji eleştirisinin gelişimine koşut biçimde ilerlemiştir. Siyasal, toplumsal ve iktisadi geri kalmışlık nedeniyle bürokrasinin öncü rolünü veri kabul eden ilk çalışmalar, bürokrasinin toplum üzerindeki vesayetini nihai amaç olan çağdaş demokratik bir rejime hazırlık safhası olarak görmüşlerdi. Bu bakımdan bürokrasi, hem kapsamlı reformlarla toplumu modern standartlara yaklaştırıyor hem de Batılı demokrasinin temel kurumlarını kurup işleterek esasen elitleri de eğitiyordu.⁶⁴ Bu hayırhah bakış, 1980’den sonra giderek dağıldı. Mete Tunçay, Levent Köker, Taha Parla gibi isimlerin etkili çalışmaları, baştan beri bir demokrasi kurma hedefinin hiç de sarıh olmadığını, tek parti dönemi tüzük, kongre ve uygulamalarını çözümleyerek ortaya koydular⁶⁵. Belirli bir tarihsel idealizmin ortadan kaldırılmasında bu post-Kemalist çalışmaların önemli katkıları oldu. Ancak vesayet eleştirisi, giderek Türkiye siyasetinin başat sorununa dönüştürülüp popülerleştikçe açıklayıcılığı aşındı. Öyle ki, ülkedeki kötü ve olumsuz durumun temel nedeni, ne ulus-İçİ sınıf çatışmasına ne de uluslararası emperyalist bağımlılığa dayanıyordu. Asıl kötülük kaynağı, ceberut devletti.⁶⁶ Ceberut devlet tezini ve vesayet eleştirisini 1990’lardan itibaren inandırıcı kılan temel etmenin yine güncel siyasetle ilgili olduğunu belirtmek gerekir. TSK komuta kadrosunun doğrudan veya MGK aracılığıyla siyasete “ayar vermesi”, Anayasa Mahkemesi’nin siyasetin yasal ve yasadışı türü arasındaki sınırı parti kapatmalarla takdir etmesi, DGM, HSYK gibi siyasallaşmış yargı organlarının yargıyı araçsallaştırması gibi olay ve durumlar, vesayetin etkisinin ispatı olarak görüldüler.⁶⁷

Kuramsal açıdan vesayet eleştirisinin en güçlü dayanağı olarak Küçükömer’in ATÜT ve bağımlılık kuramı savlarını özgün bir bağlamda ve belirli bir siyasal konjektürde mezcettiği ünlü kitabı, *“Batılılaşma”: Düzenin Yabancılaşması* gelmektedir. Eserin temel tezi, Batılılaşma adına bürokratik yenilikçilik hareketinin Marksist bir açıdan değerlendirildiğinde ancak yapay bir kültürel Batılılaşma-yabancılaşma gerçekleştirdiği, üretim güçlerini dolayısıyla iktisadi altyapıyı Batılılaştırmayı-kapitalistleştirmeyi başaramadığı; bu nedenle Türkiye’de kabul edilen sağ-sol ayrımının maddi koşulların gelişimindeki rollere göre yeniden tanımlanması gerektiğidir. Burada Küçükömer, tezini, muhafazakârlar için çok tanıdık bir temayı, reform ve inkılapların aslında “milletin değerlerine yabancı olduğu” savını benimsemektedir. Gerçekten bu eleştiri, muhafazakârların bürokrasi eleştirisinin en temel ögesidir. Örneğin Kabaklı’ya göre Tanzimat’tan itibaren bürokratlar, Türk töresini unutup Fransız veya İngiliz töre, kültür ve modalarına hayran olmuşlar, İslam dinine karşı kayıtsızlaşmışlar (ve buna laiklik demişler) ve milli bünyeye aykırı reformlar peşinde olmuşlardır.⁶⁸ Bu tema, liberaller ve muhafazakârlar arasındaki ortaklık bakımından da işlevsel olmuştur. Muhafazakârlara göre Batılılaşma ve modernleşme kültürel bakımdan yanlışlanırken; liberallere göre de iktisadi başarısızlığı nedeniyle yararsız olarak görülmüştür.⁶⁹ Küçükömer’in çok daha önemli tesiri, alternatif bir tarih okumasını, “kahramanlar” ile “hainlerin” yerini değiştirmek yerine belirli bir kuramsal derinlik içinde geliştirmesiydi. *“Batılılaşma”: Düzenin Yabancılaşması’nın* ünlü sağ-sol ayrımı revizyonu, bu bağlama oturmaktadır. Küçükömer’e göre, İTC, tarihî Batıcı bürokratik geleneği temsil ederken; Hürriyet ve İtilaf Partisi (HİP), tarihî Yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden doğup gelen muhalefet cephesine dayanıyordu. Ardıl partiler bu iki hatta yerleştirilerek İTC, Birinci Grup, CHF ve CHP sağ kanadı, HİP, İkinci Grup, Terakkiperver ve Serbest fırkalar, DP ve AP ise

⁶⁴ Esen, *age*, s. 358-61.

⁶⁵ Esen, *age*, s. 364-67.

⁶⁶ Esen, *age*, s. 368.

⁶⁷ Esen, *age*, s. 378-82.

⁶⁸ Ahmet Kabaklı, *Bürokrasi: Millete Vurulan Canlı Pranga*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 53. Ayrıca bkz. Mert, *İdris Küçükömer*, s. 70.

⁶⁹ Develioğlu, *age*, s. 164-65.

solu oluşturuyordu.⁷⁰ Bu çözümlenme, özellikle 1990'larda Post-Kemalist veya liberal-muhafazakâr cenaha değişim ve statükoculuk üzerinden basit ama işlevsel bir sol-sağ ayrımı sunmuş ve bürokrasiye karşı hareket ettiğini iddia eden lider ve partilerin sol adına meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir.⁷¹ Öte yandan güncel değeri dışında bu yaklaşımı çözümlenmek gerekirse, ilk başta sorulması gereken soru, burada sol ve sağ siyasetin neye göre tanımlandığıdır. Daha açıkçası, Batıcı bürokratik gelenek, üretim araçlarının gelişimini engellediği için mi, halka dayalı bir tabanı olmadığı için mi yoksa halkın yaşam tarzına ters düştüğü için mi sağdadır? Öte yandan solda yer alan siyasetin de, halkla daha rahat özdeşleşip toplumsal refahtan pay dağıtabilmesi dışında açıkça hangi sol ilkeye veya değere dayanmamaktadır?⁷² Açıkçası Küçükömer de buradaki tasnifle ilgili rezervlere sahiptir. "Dikkat edilirse, sağ yanda bulunan grup için *temsil eden* sol yanda bulunan grup için de *dayanan* ifadelerini kullandım" diyerek solda yer alanların orijinal anlamda sol olmayıp onu ikame ettiğini kastetmektedir.⁷³ Yine de Küçükömer'in bürokratik geleneği sağcı ve dolayısıyla tutucu-gerici bir konuma yerleştirmesi, bürokrasinin öncü ve ilerici rolünün reddedilerek eleştirel vesayet tezinin gelişimi açısından önemli bir kuramsal dönüm noktası olmuştur. Bürokrasi, (üretim araçlarının gelişimini sağlamayarak) emperyalizmin işbirlikçisi konumuna düşürülürken; sol tarafa yerleştirdiği partiler silsilesinin emperyalizme meylinin de önemsizleştirilmesine yol açtığı söylenebilir. Son olarak, halk kavramını muğlak biçimde kullanması ve bürokrasiye özcü biçimde kültürel taklitçilik atfetmesi nedeniyle, Türkiye'deki asıl siyasetin ayrışmanın değer dünyaları arasında tarif edilmesine elverişli bir bağlam da sunmuştur. Bu bağlam, özellikle AKP'nin/AK Parti'nin iktidar olduğu ilk on yılda çokça kullanılacaktır.

Toparlamak gerekirse bürokratik vesayet eleştirisi, dar anlamda Türkiye'de bürokrasinin toplum karşısında üstün konumunun ülkeyi çağdaş, müreffeh bir demokrasiye hazırlama gibi bir misyon içermediğini vurgulamıştır. Daha geniş anlamda ise, Osmanlı'dan beri bir süreklilik içinde, dar bir zümrenin oligarşik çıkarlarının emperyalizmle işbirliği içinde ve halkın iktisadi olarak geri bırakılması pahasına korunmasını ifade etmiştir. Bu yönüyle de resmî tarih yazımında bürokrasiye atfedilen olumlu değeri tersyüz edip olumsuzlukların esas müsebbibinin bizatihi bürokrasi olduğunun altını çizmiştir.

Bürokratik vesayet eleştirisi, devlet ile toplum arasındaki çatışmayı vurgularken; devletin toplumu olumlu anlamda yönetme yani düzenleme (regüle etme) ve geliştirme işlevini göz ardı etmiştir. Bunda, özellikle 1980'lerin neoliberal, 1990'ların küreselleşmeci söylemlerinin etkisi yadsınamaz. Ancak bu durum, bürokratik modernleşmenin tüm katkılarının da göz ardı edilmesine yol açmıştır. Rejim sorununun çözülmesi, hukuk birliğinin sağlanması, ölçü standartlarının uyumlaştırılması, daha somut olarak salgın hastalıklarla mücadelede, asker kaçakları ve asayiş sorunlarında başarı gibi Erken Cumhuriyet dönemi gelişmeleri dikkate alınmamıştır.⁷⁴ Daha önemlisi, ülke siyasetinin temel gerilimini bürokrasi-toplum çatışması olarak görürken, yekpare bir toplum varsayması ve bu toplumun içindeki sınıfsal çatışmaları, farklı sınıfların devletle kurduğu farklı ilişkileri çözümlenmenin dışında tutmuştur.⁷⁵

⁷⁰ İdris Küçükömer, "Batılılaşma": Düzenin Yabancılaşması, Bağlam, İstanbul, 2002, s. 72.

⁷¹ Develioğlu, *age*, s. 148.

⁷² Mert, *age*, s. 71.

⁷³ Küçükömer, *age*, s. 73 (vurgu orijinal).

⁷⁴ Esen, *age*, s. 389.

⁷⁵ Galip L. Yalman, "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?" *Praksis*, 5, 2002, (7-23), s. 13, 21. Ayrıca bkz. Esen, *age*, s. 388.

D. Türkiye’de Toplumsal Sınıfların Gelişmemesi ve Sivil Toplumun Yokluğu

Resmî tarih yazımı eleştirisinde bürokrasinin konumunu ve işlevini anlayabilmek için ele alınması gereken son tema, Türkiye’de tarihsel olarak toplumsal sınıflarının gelişiminin güdük kalması, etkili bir sivil toplumun vücut bulmaması ve nihayetinde bürokrasinin toplum üzerindeki gücünün dengelenememesidir. Bu tema, esasen bürokratik vesayet temasının mütemmim cüzü, aynı madalyonun diğer yüzüdür. Zira bürokrasinin toplum üzerindeki tahakkümü ancak zayıf bir toplumsal dokuyla varlığını sürdürebileceği gibi, sivil inisiyatiflerin, çeşitli toplumsal kesimlerin inkişaf edememesinin açıklaması da mecburen bürokrasinin mütehakim konumuna bağlanacaktır. Dolayısıyla ilgili literatürde bu iki tema bütünleşik olarak tecessüm etmektedir. Bu çalışmada kuramsal çözümlemede yöntemsel kolaylık olması için ikisi ayrı ele alınmaktadır.

Toplumsal sınıfların gelişmemesinin temel kuramsal açıklaması, ATÜT ve patrimonyalizm yaklaşımlarından çıkarsanabilir. ATÜT esasen, feodalitenin aksine, sınıfsal gelişimin önünün kapalı olduğu, topluluk ile önderi ya da halk ile ilkel devlet arasında haraca dayalı kapalı bir artık aktarımı sistemiydi.⁷⁶ Patrimonyalizmde ise, toplum bağımsız bir varlık kazanmadan ancak devletle birlikte, onun örgütlenmesinin bir parçası olarak var olabiliyordu. Bunun nedeni, Osmanlı özelinde, toplumun meslekler ve dinsel cemaatler biçiminde parçalanmış olması nedeniyle öğelerin kendi aralarında iletişim kurarak örgütlü bir muhalif cephe oluşturamamasıydı.⁷⁷ Bununla birlikte nasıl bürokratik vesayet temasının asıl taşıyıcısı Küçükömer’in çözümlemesi olmuşsa, toplumsal sınıfların ve sivil toplumun zayıf ve etkisiz kaldığının temel açıklayıcısı olarak da Mardin’in merkez-çevre analizi kullanılmıştır.

Mardin’e göre Osmanlı siyasal-toplumsal düzeninin Batılı ulus-devlet yapısından temel farklılığı, merkezle çevre arasındaki ilişkilerde yatıyordu. Buna göre Batı’da devletin biçimlenmesi, feodal dönemden itibaren merkezi ve çevresel aktörlerin çatışma ve uzlaşmaları içinde, çevre güçlerinin merkezi düzene dâhil edilmesi üzerinden ilerlemiştir. Aristokrasiden işçi sınıfına dek çevresel aktörler, bu yolla hukuki statü kazanarak sisteme eklemlenmiştir. Osmanlı’da ise merkez-çevre çatışmalarında çevresel aktörler hukuki bir tanınma elde edememiş, *de facto* özerklikleri ise merkez tarafından arızı haller olarak görülmüştür. Bunun sonucunda Osmanlı-Türk siyasal düzenine merkez ile çevrenin kopukluğu damga vurmuştur.⁷⁸ 19. yüzyılda imparatorluğun modernleşme süreci, bir yandan da merkez ile çevre arasındaki mesafenin kapatılmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda kapitalizmin gelişimine koşut biçimde bürokrasiyle eşraf arasındaki ilişkilerin hamiliğe (klientalizm) dönüşmeye başlaması, Abdülhamit döneminin İslamcılığı gibi önemli gelişmeler olsa da, Batılılaşma yanlısı bürokrasinin büyük kültürü ile İslami yaşam tarzına sığınan çevrenin küçük kültürü arasında yeni bir uçurum ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Mardin’e göre Kurtuluş Savaşı istisnası dışında merkez-çevre kopukluğu Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ancak merkezin örgütlülüğü karşısında çevrenin kırsallıktan da kaynaklanan dağınıklığı, merkeze karşı duyulan tepkinin (yine merkez kökenli) muhalif aktörlere desteğe dönüşmesini sağlamıştır.⁸⁰ DP’nin ve ardılı AP’nin seçim zaferleri bu duruma dayanmıştır.

Dikkatli bakıldığında Mardin’in merkez-çevre analizinin, Küçükömer’in savlarıyla önemli benzerlikler içerdiği görülmektedir. Kültürel yabancılaşma, geniş halk kitlelerinin doğrudan

⁷⁶ Godelier, *age*, s. 10 vd. Burada Başkaya gibi yazarların Osmanlı toplumsal düzenini haraca dayalı bir Asyatik imparatorluk olduğunu vurguladıklarını da eklemek gerekir. Bkz. Başkaya, *age*, s. 96 vd.

⁷⁷ İnsel, *age*, s. 70. Ayrıca bkz. Sümer, *age*, 100.

⁷⁸ Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, der. M. Türköne ve T. Önder, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* içinde, İletişim, İstanbul, 2007, (35-77), s. 37-38.

⁷⁹ Mardin, *age*, s. 56.

⁸⁰ Mardin, *age*, s. 68.

temsil edilemeyip tepkilerini merkez siyasetin muhalif aktörleri üzerinden dolaylı biçimde yansıtmaları, temel siyasal gerilimin dikotomik bir biçim alması, bürokrasinin dönüştürücü reformlarda başarısızlığı bu ortaklıkların başlıca örnekleri olarak sıralanabilir. Bunlar içinde yukarıda tartışılmayan ancak yarattığı sonuçlar nedeniyle ayrıca ele alınması gereken bürokrasi ile halk arasındaki dikotomik gerilim üzerinde biraz daha durulmalıdır.

Merkez-çevre analizinin, resmî tarih yazımı eleştirisi içinde vülgarize olmasında en temel hususlardan biri, bürokrasi-halk dikotomisinin indirgeyici bir biçimde kullanılması olmuştur. Buna göre bir tarafta statükocu Kemalist bürokrasi bulunurken diğer yanda onun tarafından baskılanıp ötekileştirilen geniş toplum kesimleri yer almaktaydı. Bu bağlamda Türkiye'nin demokratikleşmesi, dışlanan çevresel unsurların ortak bir cephe içinde aynı amaç altında birleştirilmesiyle mümkün görülüyordu. Burada halk veya çevre kavramının muğlaklığı, onu oluşturan farklı toplumsal kesimlerin hem merkezle farklı ilişkiler içinde olmalarını hem de kendi aralarındaki uyuşmazlıkları gizlemektedir.⁸¹ Daha somut olarak belirtmek gerekirse, İslamcıların-muhafazakârların, Kürtlerin, Alevilerin, liberallerin, komünistlerin ve gayrimüslimlerin Cumhuriyet'le kurdukları ilişki ve nihai beklentileri farklıydı. Alevilerle İslamcıların laiklikle, liberallerle komünistlerin sosyal devletle, gayrimüslimlerle diğerlerinin ulus-devletle ilişkileri ve beklentileri çok farklıydı. Üstelik bu kesimlerin demokrasi anlayışları da birbiriyle uyuşmuyordu.⁸² Buna rağmen sivil toplumu güçlendirerek bu kesimlerin demokratikleşme sürecine birlikte omuz vereceği varsayılmıştı.

Sivil toplum kavramı, bu bağlamda önem kazandı. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, 1980'lerde Doğu Avrupa'da canlanan sivil toplumun totaliter devleti dönüştürme örneği, özellikle sol liberallerce Türkiye için bir örnek görüldü. Burada sivil topluma ezberden bir işlev atfedildiği gibi, onun somut içyapısı da dikkate alınmadı. Ayata'nın dikkat çektiği gibi, 1980 sonrası Türkiye sivil toplumunda iki ana grup yer alıyordu: Gecekondu ve hemşeri dernekleri ile tarikatlar. Bunlardan ilkinin amacı dar somut çıkarlar iken; ikincisinin özgürlük, eşitlik, demokrasi gibi değerlerle ilişkisi aslında sorunluuydu.⁸³ Burada bürokratik statükoculuk karşısında demokratikleşme dinamiğinin sivil toplumda görülmesi, birkaç nedene dayanıyordu. İlk olarak, "zamanın ruhu" denilebilecek, 1980 sonrasında tüm dünyada sivil toplum kavramının önem kazanması geliyordu. Doğu Avrupa örneğinin yanı sıra totalitarizm eleştirisi, Gramsci'nin yeniden yorumlanması gibi hususlar, bu nedeni tamamlıyordu. İkincisi, post-modernizmin de etkisiyle kimlik kavramının keşfiydi. Kimlik odaklı hareketler, çoğulculuğun kendi başına bir demokratik değer olarak kabulünü getirdi. Üçüncü ve daha doğrudan bir neden, Türkiye'de toplumsal sınıfların gelişememişliğine ve siyasal etkisizliğine yapılan vurguydu. Aslında yine ATÜT ve patrimonyalizm yaklaşımlarından kökünü alan bu teşhis, bürokrasinin karşısında demokratikleştirme misyonunu, kimlikler arasında kurulacak yatay birliğe atfediyordu. Bu bağlamda Küçükömer'in ve Mardin'in indirgemeci biçimde yorumlanması ve muğlak halk/çevre kavramlarına dayanılmasının yanı sıra, Türkiye'de toplumsal sınıfların örgütlülüğünün ekonomi-politik çözümlenmesine ihtiyaç duyulmaması, ulaşılabilecek sonuçların da aceleye getirilmesine yol açtı. Bir kez daha tarihsel ezber, sosyolojik çözümlenmeye üstün geldi. Sonuçta resmî tarih eleştirisinin bürokrasi odaklı savları, Türk modernleşmesinde bürokrasinin taşıdığı halenin dağılmasını sağlasa da, temel amacı olan Türkiye'nin demokrasinin gelişmemesinin açıklamasında başarısız olduğu ortaya çıktı.

⁸¹ Ayata, *age*, s. 248-49.

⁸² Ayata, *age*, s. 255.

⁸³ Ayata, *age*, s. 258.

Sonuç

Tarih yazımı, her zaman siyasal meşruiyetle ilgili bir anlam içerir. Belirli bir kişiyi, kurumu ya da ideolojiyi haklılaştırmaya veya suçlamaya dönük bir çıkarıma sahiptir. Başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de tarih yazımı, böyle bir işlevle ilişkili olmuştur. Bununla birlikte Türkiye’de tarih yazımı eleştirisi, 1990’larda yükselişe geçen İslamcılığın ve Kürt siyasal hareketinin etkisi ve Post-Kemalist kuramların hegemonik bir güce ulaşmasıyla düşünsel alanda zafere ulaşmış; resmî ideolojiyi eleştirmek giderek “ölmüş katırı kırbaçlamak” gibi bir hal almıştır. Belki de burada gözden kaçırılan temel husus, resmî ideoloji ile egemen ideoloji arasındaki ayrım olmuştur. Sümer’in hatırlattığı gibi, her resmî ideoloji, egemen ideoloji niteliğine ulaşamayabilir ya da bu niteliği bir süre sonra kaybedebilir.⁸⁴ Nitekim Türkiye’de de 1930’ların Türk Tarih Tezi, 1950’lerde değişen iktidar yapısı ve konjonktür nedeniyle bütüncüllüğünü yitirmiş; 1990’larda ise, bambaşka bir konjonktür içinde bir yandan fragmanlara ayrışırken diğer yandan yeni anlatılarla kaynaşmıştır.⁸⁵ Nihayetinde Eranlı’nın da kabul ettiği gibi Türkiye’de ne Türk Tarih Tezi ulusal tarih yazımında sarsılmaz bir hegemonya oluşturabilmiş ne de daha sonra Kemalist tarihçilik böylesi bir düzeye ulaşabilmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla 1980 sonrasında Post-Kemalist kuramların etkisinin artmasıyla resmî ideolojinin (ki bunun ne kadar egemen ideoloji olduğu ayrı bir tartışmadır) görece kolayca çözüldüğü görülmüştür. Ancak bu durum, resmî ideoloji ve resmî tarih yazımı eleştirisinin çok daha tutarlı olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim bu çalışma, bu literatür içinde belirli bir konuya, resmî tarih yazımı eleştirisinde bürokrasinin anlamına ve işlevine odaklanarak bu iddiayı açmaya çalışmaktadır.

Öncelikle, resmî tarih yazımı eleştirisi bürokrasinin farklı anlamları arasındaki ilişkiyi ve gerilimi dikkate almadan, bürokrasi ile demokrasiyi iki rakip siyasal rejimin mücadelesi gibi görerek işe başlamaktadır. İkinci olarak, bununla da bağlantılı biçimde, bürokrasinin kendine özgü ve değişmez bir niteliğe sahip olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım, bir yandan modern bürokrasi ile modern dönem öncesinin yönetim aygıtı arasındaki farklılığı silmekte diğer yandan ise, bürokrasiyle Kemalizm’i özdeşleştirmektedir.⁸⁷ Bunu da, Osmanlı-Türkiye tarihini kendine has bir süreklilik içinde gören ATÜT ve patrimonyalizm yaklaşımlarının desteğiyle tasavvur etmektedir. Öte yandan modernleşme ve bağımlılık kuramlarının yorumlanması da bu yaklaşımlarla bütünleşmekte ve dolayısıyla bürokrasi eleştirisi belirli ortak çizgilerle biçimlenmektedir. Bu bağlamda bürokratik vesayet eleştirisi ve bürokrasinin sivil toplumu boğarak toplumsal sınıfların gelişmesini engellediği iddiası, bu literatürün iki ana teması olup her ikisi de Küçükömer’in ve Mardin’in çözümlemelerinden destek almaktadır. Bu bürokrasi eleştirisi, Türk modernleşmesi içinde bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu sorguya açması bakımından olumlu bir işlev görmüş olsa da, indirgemeci bir bakışla konuya yaklaşması, bürokrasiye özcü ve tarih-dışı nitelikler atfetmesi nedeniyle Türkiye’nin kalkınıp demokratikleşmemesinin bütüncül nedenlerini açıklamakta başarısız olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi/Peer-review	Dış bağımsız/Externally peer-reviewed
Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Rate	%100
Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author have no conflict of interest to declare.

⁸⁴ Sümer, *age*, s. 62, dn. 3.

⁸⁵ Eranlı, *age*, s. 247 vd.

⁸⁶ Eranlı, *age*, s. 231.

⁸⁷ Bürokrasi-Kemalizm özdeşliğinin yanlışlığı ve Cumhuriyet tarihi içinde bürokrasinin farklı evrelerde geçirdiği dönüşümleri daha iyi anlayabilmek için Koç’un dönemeştirmesinden yararlanılabilir. Bkz. Koç, *age*, s. 6-13.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin, *Bürokrasi*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1959.
- AKKURT, Halil, *Türkiye Solunda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları 1960-1980*, İmge, Ankara, 2020.
- ALBROW, Michael, *Bureaucracy*, Pall Mall Press Ltd, Londra 1970.
- ALTAN, Mehmet, *Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar*, Birey, İstanbul 2001.
- AŞİROĞLU, O. Gazi, *Gayri Resmi Tarih*, Burak Yayınevi, İstanbul 1992.
- AYATA, Sencer, "Liberaller, Liberal Söylem ve Liberal Siyasi Yaklaşım", der. İ. Aytürk ve B. Esen *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim, İstanbul 2022, (243-75).
- AYDIN, Suavi, "Resmi Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmi Tarihte Mitlerin Kaynağı", ed. F. Başkaya, *Resmi Tarih Tartışmaları-I* içinde, Özgür Üniversite, Ankara 2008, (43-83).
- AYTÜRK, İlker ve ESEN, Berk, "Önsöz", der. İ. Aytürk ve B. Esen *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* içinde, İletişim, İstanbul 2022, (7-21).
- BAŞKAYA, Fikret, *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Özgür Üniversite, Ankara 2002.
- BAŞKAYA, Fikret, "Neden Resmi Tarih?", ed. F. Başkaya *Resmi Tarih Tartışmaları-2* içinde, Özgür Üniversite, Ankara 2009 (7-15).
- BAŞKAYA, Fikret, *Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi: Yediyüz, Öteki*, İstanbul 2014.
- BUTTERFIELD, Herbert, *The Whig Interpretation of History*, Pelican Books, Londra 1973.
- CARR, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, çev. M. G. Gürtürk, İletişim, İstanbul 2003.
- CURRIE, Kate, "The Asiatic Mode of Production: Problems of Conceptualising State and Economy", *Dialectical Anthropology*, Vol. 8, No. 4, 1984, ss. 251-68.
- DEVELİOĞLU, Ali Tarık, "Diktatoryanın Organik Aydınları: Liberal-Muhafazakâr Entelijansiya", der. Ç. Sümer ve F. Yaşlı, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, Tan, Ankara 2010, (135-74).
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Alfa, İstanbul 2015.
- EISENSTADT, Shmuel N., *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*, çev. U. Coşkun, Doğu Batı, Ankara, 2007.
- ERSANLI, Büşra, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim, İstanbul 2011.
- ERSOY, Tolga, "İttihatçı Gelenek; İttihat Terakki Dersleri", ed. F. Başkaya ve S. Çetinoğlu *Resmi Tarih Tartışmaları 3: İttihatçılıktan Kemalizm'e* içinde, Özgür Üniversite, İstanbul, 2007, (17-43).
- ERYILMAZ, Bilal, *Bürokrasi ve Siyaset*, Alfa, İstanbul 2008.
- ESEN, Berk, "Post-Kemalizmin Vesayet Eleştirisi: AKP Rejiminin Resmî Tezi", der. İ. Aytürk ve B. Esen, *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, İletişim, İstanbul 2022 (355-415).
- FİŞEK, Kurthan, *Yönetim, Kilit*, Ankara, 2012.
- FİŞEK, Kurthan, "Bürokrasi Üzerine", çev. R. Aydın ve M. Çakır, der. R. Aydın ve L. Demirelli *Das Yönetim* içinde, Nota Bene, İstanbul 2016, (21-48).
- GODELIER, Maurice, *Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimleri*, çev. A. Tokatlı, Sosyal, İstanbul 1966.
- GÜLER, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*, İmge, Ankara 2015.
- HEPER, Metin, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1973.
- HEPER, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara 1974.

- HILLS, Jill, "Dependency Theory and Its Relevance Today: International Institutions in Telecommunications and Structural Power", *Review of International Studies*, Vol. 20, No. 2, 1994, ss. 169-86.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. R. Sezer, YKY, İstanbul 2008.
- İNSEL, Ahmet, *Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye*, Ayrıntı, İstanbul 1996.
- KABAKLI, Ahmet, *Bürokrasi: Millete Vurulan Canlı Pranga*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, 91, 2001-2002 (81-99).
- KOÇ, Ferda, "Türkiye'de Bürokrasi Geleneğinin Anlamlandırılması ve Bürokratik Dönüşüm", ed. Ş. Karabulut, *Ulusal ve Küresel Ölçekte Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Konuları* içinde, Ekin, Bursa 2022, (1-16).
- KRYGIER, Martin, *Marxism and Bureaucracy*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Danışman: ?, Australian National University, ?, 1979.
- KÜÇÜKÖMER, İdris, "Batılılaşma": *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam, İstanbul 2002.
- LANGLOIS, Claude, "The French Revolution and 'Revisionism'", *The History Teacher*, 23 (4), 1990, ss. 398-404.
- LUMMIS, Charles Douglas, "On the Uses of History: The Case of Modernization Theory", *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. 21, 1976-77, ss. 105-15.
- MARDİN, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", der. M. Türköne ve T. Önder, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* içinde, İletişim, İstanbul 2007, (35-77).
- McNEILL, William, *Dünya Tarihi*, çev. A. Şenel, İmge, Ankara 2001.
- MERT, Nuray, "İdris Küçükömer ve 'Düzenin Yabancılaşması'", *Doğu Batı*, 11, 2000, (67-79).
- MERT, Nuray, "Cumhuriyet Tarihini Yeniden Okumak", *Doğu Batı*, 47, 2008-2009, (123-38).
- MILIBAND, Ralph vd., *Kapitalist Devlet Sorunu*, çev. Y. Berkman, İletişim, İstanbul 1990.
- SÜMER, Çağdaş, "Liberal-Muhafazakâr Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları", der. Ç. Sümer ve F. Yaşlı, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, Tan, Ankara 2010, (61-108).
- SÜMER, Çağdaş ve YAŞLI, Fatih "Liberal-Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar", der. Ç. Sümer ve F. Yaşlı, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, Tan, Ankara 2010, (9-27).
- ŞAYLAN, Gencay, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, V Yayınları, Ankara 1986.
- THEOBALD, Robin, "Patrimonialism", *World Politics*, Vol. 34, No. 4, 1982, ss. 548-59.
- TYRELL, Ian, "American Exceptionalism in an Age of International History", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 4, 1991, (1031-55).
- TORR, Christopher, "The Whig Interpretation of History", *South African Journal of Economics and Management Sciences (SAJEMS)*, Vol. 3, No. 1, (52-58).
- WEBER, Max, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. B. Akın, Adres, Ankara 2005.
- WEBER, Max, *Sosyoloji Yazıları*, çev. T. Parla, Deniz, İstanbul 2009.
- YALMAN, Galip Y., "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?" *Praksis*, 5, 2002, (7-23).
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. N. Salihoğlu, Bağlam, İstanbul 1987.
- ZÜRCHER, Erik Jan, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", ed. A. İnsel, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 2: Kemalizm* içinde, İletişim, İstanbul 2009, (44-55).